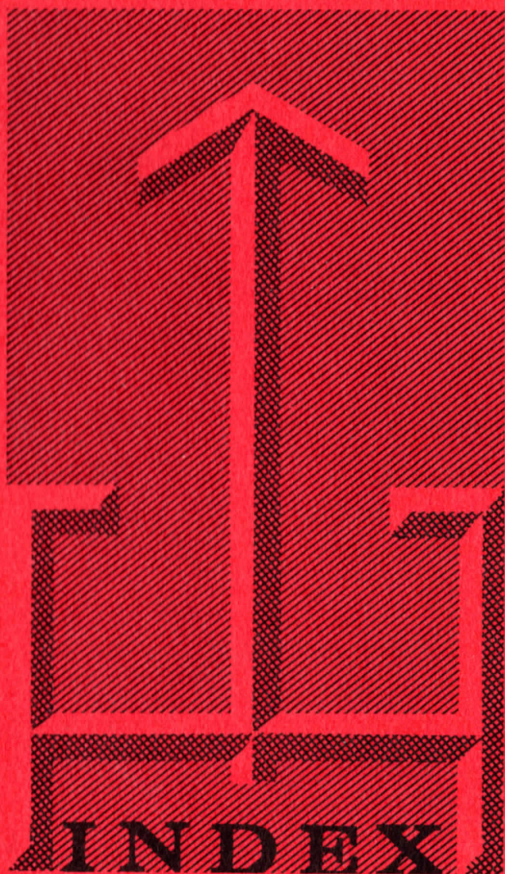


Andrej A. Amalrik

UDRŽÍ SE SOVĚTSKÝ SVAZ
DO ROKU 1984?



Stručně o autorovi

Andrej Aleksejevič Amalrik se narodil roku 1938 v Moskvě jako syn historika. V letech 1959—60 a 1962—63 studoval na dějepisné fakultě moskevské university, z níž byl vyloučen za práci «Normané a Kyjevská Rus». Před universitou nebo po ní pracoval jako kartograf, lékařský laborant, stavební dělník, osvětlovač filmového žurnálu, překladatel technické literatury, živý model a dával hodiny matematiky a ruštiny. V letech 1963—64 napsal pět her, mimo jiné «Východ-Západ» o vztahu mezi SSSR a Čínou. Žádná jeho hra nebyla otištěna ani hrána. V roce 1965 byl uvězněn pro obvinění, že jeho hry jsou «zřetelně protisovětského a pornografického rázu». Trestní řízení však bylo zastaveno a vězení nahrazeno vyhnanstvím na Sibiř na půl třetího roku. Na Sibiři byl Amalrik v kolchoze pasákem a povozníkem. Historii svého vyhnanství vylíčil v knize «Nedobrovolná cesta na Sibiř», která vyšla v Holandsku. Koncem roku 1966 byl podle usnesení Nejvyššího soudu RSFSR předčasně propuštěn a po návratu do Moskvy působil jako novinář, hlavně u APN (Agenstvo Pečati Novosti), kde se specializoval na divadlo a malířství. V červenci 1968 stál se ženou na hlídce před britským velvyslanectvím v Moskvě na protest proti dodávkám zbraní nigerijské federální vládě a ve snaze upozornit sovětské veřejné mínění nešťastný úděl obyvatel Biafry. Ke konci téhož roku byl na naléhání KGB odstraněn z APN a pracoval jako listonoš. Pak pěstoval okurky a rajčata a nyní je znovu uvězněn.

INDEX

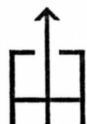
Společnost pro československou literaturu v zahraničí

Andrej A. Amalrik

Udrží se Sovětský svaz do roku 1984?

Copyright: © V SSSR:: Andrej A. Amalrik, Moskva

Translation: © Vladimír Tosek



INDEX

Andrej A. Amalrik

UDRŽÍ SE SOVĚTSKÝ SVAZ
DO ROKU 1984?

Názory o blížící se krizi sovětského systému jsem začal vyslovovat na podzim 1966, brzy po návratu ze sibiřského vyhnanství, a to nejdříve před svými nečetnými přáteli. V listopadu 1967 jsem je vyložil v dopise listům «Litěraturnaja gazeta» a «Izvestija» s žádostí o uveřejnění. Obě redakce mi vlídně odpověděly, že tak nehodlají učinit, jelikož s řadou tézí v dopise nesouhlasí. Avšak další události doma i v cizině nasvědčovaly tomu, že četné moje téze jsou opodstatněné, takže jsem se rozhodl je vypsát ve zvláštním pojednání. Nejprve jsem je hodlal nazvat «Udrží se Sovětský svaz do roku 1980?», jelikož jsem považoval rok 1980 za nejbližší reálné okrouhlé datum. V březnu 1969 se o tom objevila zmínka v tisku: moskevský dopisovatel listu «Washington Post» pan Schub stručně a ne zcela přesně vyložil některé moje názory, uvedl název mého budoucího pojednání a označil mě jako »jednoho ruského přítele» / International Herald Tribune» 31. března 1969 /. Ale jeden odborník na starověkou čínskou ideologii a zároveň ctitel současné anglické literatury, kterého zase já musím označit jako «jednoho ruského přítele», mi doporučil, abych nahradil rok 1980 rokem 1984. Tuto změnu jsem provedl o to ochotněji, že tím nijak neutrpěla moje záliba v okrouhlých datech — uvážíme-li —, že nyní máme rok 1969, hledíme přesně o půl druhého desetiletí dopředu. Moji práci poněkud zdržela a znesnadnila domovní prohlídka 7. května, při níž mi bylo zabaveno několik potřebných ma-

teriálů. Považuji však za svou příjemnou povinnost poděkovat pracovníkům KGB a prokuratury, kteří prohlídku podnikli, že mi neodebrali samotný rukopis a umožnili mi tak práci šťastně dokončit.

Považuji závěry pojednání v mnohém za sporné a budu vděčen za pozitivní kritiku. Čtenář, který by pokládal za účelné mi napsat, může tak učinit na adresu: SSSR, Moskva G-2, ul. Vachtangova, dom 5, kv. 5.*

* / Pozn. překl.: Toto doporučení je překonáno opětovným autorovým uvězněním. /

I.

Autora vedou ku psaní v podstatě tři důvody. Za první je to zájem o ruské dějiny. Téměř před deseti lety jsem napsal práci o Kyjevské Rusi; z příčin na mně nezávislých jsem byl nucen zkoumání počátků ruského státu přerušit; zato nyní doufám, že budu jako historik stonásobně odškodněn, když se stanu svědkem jeho konce. Za druhé jsem mohl zblízka pozorovat pokusy o vytvoření nezávislého společenského hnutí v Sovětském svazu, což je samo o sobě velmi zajímavé a zasluhuje aspoň předběžné zhodnocení. A za třetí jsem měl často příležitost slyšet nebo číst o takzvané «liberalizaci» sovětské společnosti; úvahy o ní lze stručně zformulovat takto: dnes je situace lepší, než byla před deseti lety, tudíž bude za deset let ještě lepší. Vynasnažím se vyložit, proč tento názor nesdílím.

Podotýkám, že moje pojednání není založeno na výzkumu, nýbrž pouze na pozorování a úvaze. Proto se může zdát prázdným tlacháním. Může však zaujmout aspoň západní sovětology, asi tak, jako by ichtyology zaujala ryba, která by náhle promluvila.

Kulturní opozice

Podle všech náznaků probíhala u nás po pět let, v údobí 1952—57, určitá forma «palácového převratu». Zahrnovala napjaté chvíle, jako vytvoření takzvaného rozšířeného předsednictva KSSS, aféru s lékaři, Stalinovo záhadné úmrtí a likvidaci rozšířeného předsednictva, čistku v orgánech státní bezpečnosti, hromadnou rehabilitaci politických vězňů, veřejné odsouzení Stalina, polskou i maďarskou krizi a skončila úplným vítězstvím Chruščovovým. Po celou tuto dobu země trpně vyčkávala, co jí osud přinese: zatímco «nahore» stále probíhal boj «zdola» nezazněl ani jediný hlas nesouzvuku s tím, co v dané chvíli přicházelo «shora». Pravda, začaly se objevovat skupiny s opozičním programem, jako například Krasnopěvcevova, pozatýkaná roku 1956. Protože však byly nelegální a tím veřejnosti neznámé, omezil se protest každé takové skupiny na značně omezený okruh jejich nečetných příslušníků.

Zřejmě však «palácová revoluce» tím, že otrásla monolitem, jež vytvořil Stalin, umožnila též jistý společenský pohyb, takže se již koncem tohoto údobí počala projevovat nová síla nezávislá na vládě. Můžeme ji přibližně označit jako «kulturní opozici». Někteří spisovatelé, kteří dotud šli oficiální cestou anebo prostě mlčeli, promluvili náhle jinak a část jejich děl byla uveřejněna nebo se šířila v rukopise. Objevilo se mnoho mladých básníků, malířů, hudebníků a textařů, do oběhu přišly strojem psané časopisy, otvíraly se *pololegální*

výtvarné výstavy, organizovaly se aktivní mládežnické soubory.*

Toto hnutí nebylo namířeno proti politickému režimu jako takovému, ale proti jeho kultuře, kterou on sám ovšem považoval za svou součást. Režim tudíž proti «kulturní opozici» bojoval a v každém jednotlivém případě dosahoval úplného vítězství: spisovatelé «se káli», vydavatelé podzemních časopisů byli zatýkáni, výstavy se zavíraly, básníci rozháněli. Přesto se nepodařilo «kulturní opozici» zdolat jako celek, naopak: zčásti se postupně zařadila do oficiálního umění, čímž se sice změnila, ale zároveň změnila oficiální umění; zčásti se udržela, ale to už převážně jako kulturní jev. Režim se smířil s její existencí a jaksi nad ní mávl rukou, čímž její opozičnost zbavil politické náplně, kterou jí sám svým bojem proti ní dával.

Tehdy však z lůna «kulturní opozice» vzešla nová síla, jež se postavila do opozice již nejenom proti oficiální kultuře, nýbrž i proti mnoha stránkám režimní ideologie a praxe. Vznikla v důsledku zkřížení dvou protichůdných tendencí — snahy společnosti o stále širší společensko-politickou infor-

* Mám na mysli takové jevy jako uveřejnění Pasternakova «Doktora Živaga», vydávání Ginzburgova strojem psaného časopisu «Sintaksis», veřejný přednes básní na Majakovského náměstí, výstavy nezávislých malířů jako jsou Zverev nebo Rabin, otiskování několika románů, povídek a básní, později ostře kritizovaných v oficiálním tisku; dále vystoupení mnoha autorů a zpěváků jako byli Okudžava, Galič, Vysockij atd., jejichž písničky se pak rozšířily pomocí miliónů megnetofonových pásků. To vše byly jevy zcela různého kulturního rázu, avšak shodně namířené proti oficiální kultuře.

movanost a snahy režimu stále více preparovat oficiálně poskytnuté informace.

Této síle se dostalo názvu «samizdat». Romány, novely, povídky, hry, knihy pamětí, pojednání, otevřené dopisy, letáky, těsnopisné záznamy schůzí nebo soudních procesů se začaly šířit po zemi v desítkách, stovkách, ba tisících opisů a fotokopií.*

Zároveň se «samizdat» postupně, asi za pět let, vyvinul od umělecké literatury k dokumentu, nabývajícímu stále vyhraněnějšího společensko-politického zabarvení. Je přirozené, že se režim cítí «samizdatem» ohrožen ještě více než «kulturní opozicí», a že ho potírá ještě rozhodněji. Jako příklady tohoto potírání můžeme uvést odsouzení Siňavského a Daniela na

* «Samizdat» znamená, že autor vydává sám. / Pozn. překl.: «izdat» je v SSSR běžná zkratka pro «izdatělstvo» — vydavatelství, nakladatelství. / Je to vlastně tradiční ruský způsob obcházení oficiální cenzury. Jako příklady «samizdatu» lze uvést Solženicynovy romány, paměti Aksjonovové-Ginzburgové, Adamové, Marčenkovy, pojednání Krasnova-Levitina, Šalamovovy povídky, básně Gorbaněvské atd. Je však třeba poznamenat, že značná část «samizdatu» je anonymní. Do «samizdatu» se dá zařadit i to, co bylo vydáno v cizině a teprve pak se dostávalo do Sovětského svazu, například knihy Siňavského a Danielovy a také knihy zahraničních autorů, jako Orwella nebo Djilase / opsané či přefotografované / nebo články z cizích novin a časopisů.

Tvrdá opatření postihují také ty, kdo «samizdat» rozšiřují. Tak byla odsouzena písárka Laškovová na rok jen za to, že psala na stroji materiál pro Ginzburga a Galanskova / 1968 /, nebo Geller, Kvačevskij a Studěnkov na čtyři, tři resp. jeden rok za pouhou četbu a šíření necenzurované literatury /1968/, a Burmistrovič na tři roky za totéž / 1969 /.

sedm resp. pět let zostřeného vězení za vydání jejich knih v cizině / 1965 /, odsouzení Galanskova na sedm let za sestavení sborníku «Feniks» a Ginzburga na pět let za soubor dokumentů o případě Siňavského a Daniela / 1968 / i odsouzení Marčenka na rok za knihu o postalinovských táborech / 1968/.

Přesto «samizdat», podobně jako «kulturní opozice», postupně připravil novou samostatnou sílu, kterou lze již považovat za skutečnou politickou opozici proti režimu anebo přinejmenším za její zárodek. Tou silou je společenské hnutí, které si říká *Demokratické hnutí*. Za novou etapu opozice proti režimu a za politickou opozici je můžeme považovat asi z těchto důvodů: za první, ač si nedává formu přesné organizace, samo se cítí a označuje jako hnutí, má své vedoucí aktivisty a opírá se o značný počet sympatizujících; za druhé si vědomě stanoví určité cíle a volí určitou taktiku, ač obojí je dosti mlhavé; za třetí pak chce toto hnutí působit legálně a před veřejností, a o tuto publicitu usiluje, čímž se liší od drobných nebo i velkých podzemních skupin.*

* Přestože se procesy konají tajně, vešlo několik takových skupin od roku 1956 ve známost: skupina Krasnopěvcev-Rendel / odsouzená r. 1956 /, skupina Osipov-Kuzněcov / 1961 /, skupina «Kolokol» / 1964 /, Děrgunovova skupina / 1967 / aj. Největší z dosud známých nelegálních organizací byl Všeruský sociálně křesťanský svaz pro osvobození lidu / v letech 1967-68 bylo v Leningradě odsouzeno v procesu se Svazem 21 lidí; počet členů Svazu byl ovšem mnohem větší /.

Demokratické hnutí

Než se podíváme, nakolik je Demokratické hnutí masové, nakolik si stanoví jasné a dosažitelné cíle a je-li tedy skutečným hnutím a má-li nějaké vyhlídky na úspěch, bude užitečné položit si otázku, o jakou ideologickou základnu se může jakákoli opozice v Sovětském svazu opřít.

Samozřejmě, i v letech 1952-56, jak autor sám dobře pamatuje, bylo mnoho lidí nespokojeno a v opozici k režimu. Ale nehledě na to, že ona nespokojenost byla «komorního» rázu, opírala se ve značné míře o negativní ideologii: soudilo se, že režim je špatný proto, že dělá či nedělá to a ono, ale zároveň celkem nikdo nekladl otázku, co je vlastně dobré; také se mělo za to, že režim buď není věren své ideologii, anebo že samotná ideologie za nic nestojí. Avšak hledání pozitivní ideologie, způsobilé postavit se proti oficiální, započalo teprve ke konci tohoto údobí.

Otázka je to velmi zajímavá, a je možné, že se mýlím z nedostatečné znalosti faktického materiálu. Jenže vědět to, je dosud ze zcela pochopitelných důvodů nemožné, a možné to bude až po uveřejnění poválečných archivů KGB. Naprosto nechci tvrdit, že neexistovali lidé nebo dokonce skupinky s určitou pozitivní ideologií, avšak vládla krajní duchovní izolace, úplný nedostatek publicity a pramalá naděje, že jsou nějaké změny možné; toto podlamovalo hned u samého kořene všechny reálné možnosti existence nějaké pozitivní ideologie.

Lze říci, že se za poslední půldruhé desetiletí vykrystalizovaly alespoň tři ideologie, o něž se opozice opírá. Jsou to «skutečný marxismus-leninismus», «křesťanská ideologie» a «liberální ideologie». «Skutečný marxismus-leninismus» zastává názor, že režim, který marxisticko-leninskou ideologii překroutil pro svoje cíle, se marxismem-leninismem ve své praxi neřídí a že k ozdravení naší společnosti je třeba se k opravdovým principům marxismu-leninismu vrátit. «Křesťanská ideologie» má za to, že je třeba se ve společenském životě přiklonit ke křesťanským mravním zásadám, které vykládá v poněkud slavjanofilském duchu, s jasným nárokem na zvláštní úlohu Ruska.

A nakonec «liberální ideologie» v konečném důsledku předpokládá přechod k demokratické společnosti západního typu, ovšem při zachování zásady společenského a státního vlastnictví.

Za představitele «marxistické ideologie» lze považovat například A. Kostěrina /zemřel r. 1968/, dále P. Grigorenka a I. Jachimoviče. «Křesťanskou ideologií» se řídil Všeruský sociálně křesťanský svaz, jehož nejvýraznější postavou byl I. Ogurcov. (Pro správné pochopení zdůrazňuji, že přibližným názvem «křesťanská ideologie» označuji politickou doktrinu a nikoliv náboženskou filosofii nebo církevní ideologii, jejichž zastávce je spíše možné považovat za členy «kulturní opozice».) A nakonec mezi představitele «liberální ideologie» můžeme počítat P. Litvinova a s určitými výhradami akademika Sacharova. Je zajímavé, že všechny tyto ideologie trvale pronikají ve zmírněné formě do kruhů blízkých režimu.

Všechny tyto ideologie jsou však do značné míry beztvárné;

nikdo je nezformuloval s dostatečnou úplností a přesvědčivostí. Často se zdá, že jejich stoupenci je berou jako něco samozřejmého: stoupenci každé doktriny předpokládají, že všichni věří v něco společného, ačkoli nikdo neví přesně, v co. Tyto doktriny také nemají přesné meze a zhusta se navzájem prolínají. Ale i v takové beztvárné podobě se k nim hlásí jen malé skupinky osob. Přitom leccos nasvědčuje tomu, že v nejširších vrstvách, především v dělnickém prostředí, se pociťuje potřeba ideologie, o kterou by se mohl negativní poměr k režimu a jeho oficiální doktríně opřít.*

Demokratické hnutí zahrnuje, pokud vím, představitele všech tří uvedených ideologií, jeho ideologie může tedy buď být eklektickým spojením «skutečného marxismu-leninismu», ruského křesťanství a liberalismu, anebo být založena na tom, co mají tyto ideologie / ve svých dnešních sovětských variantách / společného. Zřejmě se potvrzuje druhá možnost. Přestože je Demokratické hnutí ve stadiu vzniku a nezformulovalo žádný výrazný program, mají všichni jeho účastníci na mysli aspoň jeden společný cíl: právní řád založený na respektování základních lidských práv.

* To je zejména znát z některých dopisů, jež dostal P. Litvinov od sovětských občanů na svou a Bogorazovu výzvu «Světové veřejnosti», vydanou na Západě v redakci profesora Van het Reva. Ale snad nejjasnější příklad uvádí A. Marčenko ve své knize «Má svědectví»: tento dělník se sedmitřídním vzděláním se dostal na základě podvrženého politického obvinění do tábora, a tam, ve snaze najít nějakou ideologickou oporu, přečetl jeden za druhým všech víc než třicet svazků Lenina / pochopitelně jinou politickou literaturu v táborové knihovně neměli /.

Počet účastníků hnutí je stejně neurčitý jako jeho cíle. Čítá několik desítek aktivních účastníků a několik set sympatizujících, ochotných hnutí podpořit. Udat jakýkoli přesný počet by bylo nemožné nejen proto, že není znám, ale také proto, že se stále mění. Nyní, v údobí «eskalace útlaku» režimem, bude tento počet zřejmě klesat — část účastníků hnutí se ocitne ve vězení, část se od hnutí odtáhne — ale jakmile tlak poleví, může počet účastníků jít rychle nahoru.

Možná, že zajímavější než počet účastníků hnutí je jeho *sociální složení*. V tom směru jsem mohl učinit určitý výpočet, a to na základě typického příkladu protestů kolem soudu nad Galanskovem a Ginzburgem.

Pro veřejnost byl proces s nimi v podstatě jen příležitostí žádat od režimu spravedlivější právní řád a respektování lidských práv; signátoři protestů většinou Galanskova ani Ginzburga neznali. Snad proto lze považovat aktivní a dosti četné *protesty veřejnosti* proti porušování zákonnosti v průběhu tohoto procesu, a tím tedy rok 1968, za počátek hnutí. Ovšem k pokusům o hromadné legální akce docházelo už dříve, patrně od roku 1965: demonstrace na Puškinově náměstí 5. prosince 1965 za to, aby byl proces se Šiňavským a Danielem veřejný / zúčastnilo se jí asi sto lidí, nikdo nebyl zatčen, ale skupina studentů byla vyloučena z moskevské university /; kolektivní dopisy vládním instancím roku 1966, žádající o zmírnění údělu Šiňavského a Daniela a také kolektivní dopis proti pokusům rehabilitovat Stalina i kolektivní dopis proti začlenění nových článků / 191¹ a 190³ / do Trestního zákoníku, podepsaný význačnými příslušníky inteligence / zřejmě to byl důvod, proč nedošlo k podstatnějším zákrokům /; dále demonstrace na Puškinově náměstí 22. ledna 1967 za pro-

puštění Galanskova, Dobrovolsého, Laškové a Radzijejského, zatčených několik dní předtím / zúčastnilo se asi 30 lidí, pět bylo zatčeno a čtyři odsouzeni na jeden až tři roky podle nově zavedeného článku 190³ Trestního zákoníku /.

Protesty veřejnosti

Celkem podepsalo různé kolektivní a individuální dopisy sedmsetřicet osm lidí. Povolání osmatřiceti není známo. Z počtu známých se dá sestavit tato tabulka:

vědeční pracovníci	45 %
umělci	22 %
inženýři a technici	13 %
pracovníci vydavatelství, učitelé, lékaři, právníci	9 %
dělníci	6 %
studenti	5 %

V absolutních číslech se to jeví takto: vědeckých pracovníků 314 / z toho doktorů 35, kandidátů věd 94, bez akademického titulu 185 /; uměleckých pracovníků 157 / z toho členů oficiálních svazů 90, nečlenů 67 /; inženýrů a techniků 92 / z toho inženýrů 80, techniků 12 /; pracovníků vydavatelství, učitelů, lékařů, právníků 65 / z toho redaktorů 14, úředníků 14, učitelů 15, lékařů 9, právníci 3, důchodců z těchto povo-

** Tento výčet ostatně není vždy spolehlivý a platí tedy přibližně.*

Došel jsem k tomu němu podle «Procesu čtyř» — sborníku dokumentů o případech Galanskova, Ginzburga, Dobrovolského a Laškové, jež sestavil a komentářem opatřil Pavel Litvinov. Započítal jsem každého jednotlivce pouze jednou, ne-

lání 7, mistr sportu 1, kněz 1, předseda kolchozu 1 /; dělníků 40; studentů 32.*

Uznáme-li toto sociální složení za typické, znamená to, že hlavní oporu hnutí tvoří akademické kruhy. Považuji však vědecké pracovníky vlastním charakterem jejich práce, postavením v naší společnosti a způsobem myšlení za nejméně schopné aktivních činů. Budou ochotni «myslet», budou však krajně nerozhodně jednat. Míním tím, že vědecká práce zpravidla vyžaduje velké vynaložení sil a úplné soustředění; dále, že přednostní postavení ve společnosti odrazuje od riskantních kroků; a konečně, že myšlení vychované vědou mívá spíše spekulativní než pragmatický ráz. Přestože jsou dělníci nyní daleko konzervativnější a pasívnější složkou než vědečtí pracovníci, dovedu si zcela dobře představit za několik let velké stávky v továrnách; zato stávku v kterémkoli vědeckém výzkumném ústavu si představit nemohu.

Dále je zřejmé, že v širším rámci tvoří hlavní oporu hnutí inteligence. Toto slovo je však příliš neurčité, neboť nevystihuje postavení člověka ve společnosti a neoznačuje určitou společenskou skupinu, ale spíše vyjadřuje schopnost jednotlivých příslušníků této skupiny k intelektuální práci; proto budu raději používat výrazu «střední třída». Je ostatně známo, že ve všech zemích skupina osob s průměrnými příjmy, ovládající profese, jež vyžadují značné vzdělání, potřebuje ke své

závisle na tom, kolik žádostí nebo protestů podepsal. Domnívám se, že kdybychom sečetli osoby podepsané na všech žádostech či dopisech požadujících dodržování zákonnosti, od dopisů o případě Siňavského a Daniela / 1966 / až po protest proti zatčení generála Grigorenka / 1969 /, došli bychom k cifře vyšší tisícovky / osob, ne podpisů /.

činnosti jistou pragmatickou a intelektuální svobodu, a také, jako každá majetná složka, právní jistotu. Proto tvoří hlavní společenskou vrstvu, o kterou se opírá jakýkoli demokratický režim.

Třída odborníků

Mám za to, že se u nás taková třída, kterou můžeme ještě označit jako «*třída odborníků*», postupně vytváří. Vždyť režim, aby mohl existovat a vykonávat aktivní úlohu, musil po celé poválečné období rozvíjet národní hospodářství a vědu, v dnešní společnosti stále masovější — a to dalo vzniknout této početné třídě. Patří k ní lidé, kteří sobě a svým rodinám zajistili podle sovětských měřítek poměrně vysokou životní úroveň. Mám na mysli pravidelnou a hodnotnou výživu, slušný oděv, družstevní byt s pěkným zařízením, někdy dokonce auto a samozřejmě nějakou tu zábavu. Do této třídy patří lidé ovládající profesi, jež jim poskytuje uznávané místo ve společnosti; lidé vybavení určitou kulturou. (Například se schopností poslouchat vážnou hudbu, zajímat se o malířství nebo pravidelně chodit do divadla). Lidé se schopností víceméně zdravě hodnotit postavení svoje i celé společnosti. Patří sem příslušníci svobodných povolání / jako spisovatelé a umělci /, dále ti, kteří se zabývají vědeckou a vědeckosprávní činností, osoby na vedoucích místech v ekonomické oblasti atd., čili, jak jsem již řekl, «*třída odborníků*». Je zřejmé, že si tato třída sama již začíná uvědomovat svou jednotu a hlásit se ke slovu. To je ostatně vidět z rozboru pisatelů nebo spoluúčastníků různých petic a protestů v případě Galanskova a Ginzburga. Samozřejmě tím nechci tvrdit, že se *celá* «*střední třída*» postavila na obranu dvou «*odpadlíků*», nýbrž jenom to, že si *někteří* příslušníci této třídy již

jasně uvědomili nutnost právní jistoty a počali ji, při nebezpečí pro sebe, od režimu požadovat.

Existuje tedy vlivná třída nebo vrstva, o kterou by se, jak se zdá, mohlo Demokratické hnutí opřít; existují však také aspoň tři vzájemně souvisící činitelé, kteří budou mocně působit proti tomu.

Dva z nich se nabízejí ihned. Za prvé: po řadu desetiletí prováděné plánovité odstraňování nejnezávislejších a nejaktivnějších lidí ze společnosti (emigrací, vypovídáním ze země, vězněním, fyzickým mučením) poznamenalo všechny společenské vrstvy šedí a průměrností — a to se nutně projevilo i na opětně se formující «střední třídě». Za druhé: ona část této třídy, která si nejjasněji uvědomuje nutnost demokratických změn, se zároveň nejvíce oddává samospasitelné představě, že se «stejně nedá nic dělat», že «hlavou zeď neprorazíš», čili určitému kultu vlastní bezmocnosti vůči síle režimu. Třetí činitel není natolik zřejmý, ale je velice zajímavý.

Byrokratismus

Jak známo, tvoří státní úředníci v kterékoli zemi vrstvu nejneochotnější ke změnám a vůbec k samostatnému jednání. To je přirozené, protože každý úředník se shledává ve srovnání s mocenským aparátem, jehož je jen nepatrnou částíčkou, příliš bezmocným, než aby od tohoto aparátu požadoval nějaké změny. Zároveň je z něho sňata veškerá společenská odpovědnost; plní pokyny, protože je to jeho úkolem. Dovede proto mít vždycky pocit splnění povinnosti, i když dělá věci, kterých by nebyl schopen, kdyby bylo po jeho vůli. A zároveň se i ten, kdo udílí pokyny, zbavuje pocitu odpovědnosti, jelikož vrstva úředníků - nižších než on - považuje tyto pokyny za «dobré», neboť přicházejí shora; a to vyvolává u vedoucích iluzi, že všechno, co činí, je dobré.

Pojem práce je v úřednickově mysli vytlačen pojmem «služby». Na pracovišti je autorem, mimo pracoviště je pasivní. Úřednická mentalita je tudíž nejpříjemnější jak pro úřady, tak pro úředníka samotného.

Poněvadž však u nás všichni pracují pro stát, máme všichni svým způsobem úřednickou mentalitu: spisovatelé v řadách Svazu spisovatelů, vědci, činní ve státním ústavu, dělníci či kolchozníci, právě tak jako úředníci KGB nebo MVD.

Právě proto vyznívá mnoho veřejných i neveřejných protestů v Sovětském svazu jako úřednickova nespokojenost s tím, jak s ním nakládá přednosta. To se zvláště nápadně projevuje u některých spisovatelů, jejichž jména platí na Západě jako

měřítka «sovětského liberalismu». Tito spisovatelé mají sklon pohlížet na svá práva a povinnosti nikoliv především jako na práva a povinnosti *spisovatele*, nýbrž jako na práva a povinnosti «úředníků na literárním úseku», abych použil výrazu jednoho z Dostojevského hrdinů. Tak například po známém Solženicynově dopise o postavení sovětských spisovatelů se moskevský dopisovatel listu «Daily Telegraph» pan Miller v osobním rozhovoru zeptal známého básníka, zda se hodlá k Solženicynovu protestu připojit. Dotázaný odpověděl záporně. «Pochopte», řekl, «spisovatelovo postavení, to je naše vnitřní záležitost, to je otázka vzájemného vztahu mezi námi a státem.» Díval se tedy na celou věc ne jako na otázku spisovatelova svědomí, morálního práva i povinnosti psát, co si myslí, nýbrž jako na otázku vnitroslužebních vztahů sovětského «literárního úřadu». I on protestuje, ale protestuje jako malý úředník — ne proti úřadu jako takovému, nýbrž proti příliš nízkému platu, nebo příliš hrubému šéfovi. A to je samozřejmě «vnitřní záležitost», a nemá co zajímat ty, kdo k úřadu nepatří. (Tento zajímavý rozhovor se odehrál v jedné z moskevských valutových prodejen.)

Je samozřejmé, že takzvaná «střední třída» nejenom netvoří v tomto směru výjimku, nýbrž dokonce že tato mentalita, jak se domnívám, je pro ni vzhledem k jejímu střednímu sociálnímu postavení právě nejtypičtější. A četní příslušníci této třídy jsou prostě funkcionáři stranického a státního aparátu a pohlížejí na režim jako na menší zlo ve srovnání s bolestivým procesem jeho přeměny.

Setkáváme se tedy se zajímavým jevem. Ačkoliv u nás již existuje sociální třída, způsobilá pochopit zásady osobní svobody, právního řádu a demokratické správy, třída, která to

také *prakticky* potřebuje, a která již dodává rodícímu se Demokratickému hnutí základní kontingent účastníků, je ve své mase přesto tak průměrná, její myšlení natolik pouředničtveno a její intelektuálně nejnezávislejší část do té míry pasívní, že se mi zdají úspěchy Demokratického hnutí, jež by se opíraly o tyto sociální vrstvy, velice problematické.

Paradox režimu

Je však třeba říci, že se tento «paradox střední třídy» zajímavým způsobem spojuje s «*paradoxem režimu*». Jak známo, režim prošel v předválečném pětiletí velmi dynamickými vnitřními změnami; v dalším průběhu postupovala však regenerace byrokratické elity již jen byrokratickým výběrem nejposlušnějších a nejsnaživějších. Tento byrokratický «nepřirozený výběr» těch, kdo nejlépe poslouchali starou byrokracii, toto vypuzení nejodvážnějších a nejsamostatnějších z vládnoucí kasty dávalo při další příležitosti vznikat stále slabším a nerozhodnějším novým generacím byrokratické elity. Když se byrokrati — zvyklí podrobovat se bez odmluvy a bez přemýšlení, jen aby se dostali k moci — k této moci konečně dostanou, dovedou si ji výborně chránit, ale vůbec ji neumějí používat. Nejenom nedovedou vymyslet nic nového, ale také vidí v každé nové myšlence atentát na svoje práva.

Patrně jsme již dosáhli onoho mrtvého bodu, na kterém pojem moci již nesouvisí ani s doktrínou, ani s vůdcovou osobou, ani s tradicí, nýbrž jedině s mocí jako takovou; za žádnou státní institucí nebo funkcí nestojí nic než vědomí, že tato funkce je nezbytnou součástí vytvořeného systému. Je přirozené, že jediným cílem takového režimu, alespoň v domácí politice, je sebezáchova. To je dilema byrokratické elity. Neboť: aby se udržel režim, musí se měnit, kdežto aby se udržela tato elita, musí vše zůstat beze změny. (O tom svědčí

zejména příklad tak zdlouhavě prováděné «ekonomické reformy», jinak tolik režimu potřebné).

Režim nechce ani «obnovovat stalinismus», ani «pronásledovat příslušníky inteligence», ani «poskytovat bratrskou pomoc» těm, kdo o ni nežádají. Chtěl by pouze, aby všechno zůstalo při starém: aby se uznávaly autority, aby inteligence byla zticha, aby se systém nerozvíklával nebezpečnými a nezvyklými reformami. Režim neútočí, ale *brání se*. Jeho heslo: nesahejte na nás, a my na vás taky nesáhneme. Jeho cíl: ať všechno zůstane, jak je. Možná, že je to nejhumánnější cíl, jaký si režim za poslední půlstoletí vytkl, ale zároveň jistě cíl nejméně přitažlivý.

Proti pasivní «střední třídě» stojí tedy pasivní byrokratická elita. Ostatně i kdyby byla sebepasivnější, ona žádné změny nepotřebuje a teoreticky se může udržet velmi dlouho; nanejvýš si občas vypomůže co nejbezvýznamnějšími ústupky a co nejmírnějšími potlačovacími zákroky.

Takový téměř nehybný stav režimu vyžaduje pochopitelně určitou právní formu, založenou buď na tom, že příslušníci společnosti mlčky chápou, co se od nich žádá, anebo psaný zákon. Za Stalina a dokonce i za Chruščova se shora prosazovala a byla všemi pocítována tendence umožňující, aby všichni funkcionáři postupovali podle konjunkturních úvah / ostatně podepřených pokyny /, a aby všichni ostatní chápali, co se od nich chce. Přitom existovala kamufláž v podobě zákonů, ze kterých se vždycky bralo jen to, co bylo v dané chvíli potřebné.

Podivný právní řád

Nutnost určitého *právního pořádku* začali lidé «nahore» ovšem cítit již v době, kdy se omezovala úloha státní bezpečnosti a prováděly hromadné rehabilitace. V desetiletí 1954-64 probíhal postupný, ostatně velice pomalý proces jak v oblasti formálního zákonodárství, tak v oblasti praktického uplatňování zákonů, což se projevilo jednak podepsáním řady mezinárodních konvencí a pokusem o určité přizpůsobení sovětského zákonodárství mezinárodním právním normám, jednak obnovou vyšetřovatelských a soudcovských kádrů. Tento beztak pomalý pohyb směrem k právnímu pořádku byl velmi ztížen tím, že za prvé samotná moc z těch či oněch důvodů aktuální politiky vydávala dekrety a pokyny přímo odporující právě podepsaným mezinárodním konvencím a schváleným zásadám sovětského zákonodárství.* ; za druhé se výměna kádrů prováděla v krajně omezeném rozsahu a nedůsledně a narážela zároveň na nedostatek pracovníků praxe s porozuměním pro myšlenku právního pořádku; za třetí nutilo stavovské sobectví tyto pracovníky, aby se vzpírali všemu, co by mohlo omezit jejich vliv a zrušit jejich výsadní postavení ve společnosti a za čtvrté nebyla sa-

* *Například dekret vydaný roku 1961, ale nezaznamenaný v Trestním zákoníku, o pětiletém vyhnanství s nuceným pracovním zařazením pro lidi bez trvalého zaměstnání anebo zvýšené sazby trestů za valutové operace až po zastřelení, přičemž tento dekret měl prakticky zpětnou platnost.*

ma myšlenka právní jistoty v sovětské společnosti téměř vůbec zakořeněna a zjevně odporovala oficiálně hláсанým doktrínám o «třídním» přístupu ke všem jevům.

Zatímco tedy směřování k právní jistotě zahájené «shora» takto postupně vázlo v byrokratickém bahně, zazněly hlasy o nutnosti dodržovat zákony pojednou «zdola». Skutečně: «střední třída», jediná v sovětské společnosti chápající i potřebující myšlenku právního pořádku, počala, byť zcela nesměle, žádat, aby se s ní zacházelo nikoli podle okamžitých potřeb režimu, nýbrž «na zákonném podkladě». A tu se ukázalo, že v sovětském režimu existuje široké, lze-li tak říci, «šedé pásmo» věcí sice zákonem formálně nezakázaných, ale v praxi považovaných za nedovolené.*

Nyní se rýsují dvě tendence: tendence režimu «začernit» toto šedé pásmo, / a to doplněním trestního zákoníku, konáním «monsterprocesů» nebo udělováním nových pokynů pracovníkům praxe /: a tendence «střední třídy» k «zabílení» tohoto pásma, a to prostě prováděním věcí dříve považovaných za nemožné a stálým odkazováním na jejich «zákonnost». To všechno uvádí režim do dosti složité situace uvážíme-li, že myšlenka právní jistoty začíná pronikat i do ostatních vrstev společnosti: na jedné straně je režim stále nucen se ohlížet na své vlastní zákony, na druhé straně však je neustále nucen je porušovat, aby čelil snahám o demokratizaci.

* Například styk sovětských občanů s cizinci, studium nemarxistické filosofie a jiného než socialisticko-realistického umění, pokus o vydání jakýchkoli strojem psaných literárních sborníků, ústní či písemná kritika (nikoli systému vcelku — na to pamatují články 70 a 190¹ Trestního zákoníku RSFSR) — ale i jen jednotlivých institucí systému, atd.

To dalo vzniknout dvěma tak zajímavým jevům, jako jsou hromadné *mimosoudní zákroky a výběrové soudní zákroky*. K mimosoudním náleží zejména propouštění z práce a vyloučení ze strany: tak bylo např. za jediný měsíc propuštěno přes 15% těch, kdo podepsali různé petice požadující dodržování právního řádu v procesu s Galanskovem a Ginzburgem a téměř všichni členové KSSS mezi nimi byli vyloučení ze strany. Výběrové soudní zákroky mají za účel zastrašit každého, kdo by jim mohl být vystaven stejně, jako skutečně stíhaný. Proto člověk, který se dopustil trestného činu z hlediska režimu třeba těžšího, může zůstat na svobodě, zatímco lehčí provinilec může skončit ve vězení, jestliže k jeho odsouzení stačí jednodušší byrokratické řízení anebo zdá-li se to vhodnější podle potřeby chvíle. Charakteristický příklad poskytuje soud s moskevskou inženýrkou Irinou Belogorodskou / leden 1969 /. Byla obviněna z «pokusu o šíření» výzvy ve prospěch politického vězně Anatolije Marčenka, kterou soud označil jako «protisovětskou», a odsouzena na jeden rok. Přitom autoři oné výzvy, kteří veřejně prohlásili, že ji napsali a rozšiřovali, nebyli předvoláni ani jako svědci.

Stále šířeji se také používá tak odporného potlačovacího opatření, jako je nucené umístění v psychiatrické léčebně. Uplatňuje se jak u lidí s mírnou psychickou poruchou, nevyžadující pobyt v nemocnici ani nucené léčení, tak i u lidí úplně zdravých.

Jak je vidět, existence «stalinismu bez násilí» — v době, kdy se lidé zbavují strachu z dřívějšího násilí, nevyhnutelně vede k násilí novému, v podobě nejprve «výběrových» zákroků proti nespokojencům, pak «mírných» zákroků hromadných, a čeho potom?

Přesto vše, podíváme-li se zpět na uplynulých patnáct roků, musíme říci, že proces právní formalizace postupoval sice pomalu, ale nepřetržitě a postoupil tak daleko, že bude těžké ho zvrátit obvyklými byrokratickými metodami. Lze si zauvažovat, zda je tento proces projevem liberalizace režimu, která jak se zdá, probíhá či donedávna probíhala. Je přece známo, že evoluce našeho státu a společnosti postupovala a postupuje nejen v oblasti právní, ale i v ekonomické, kulturní atd.

Reformismus

Skutečně se dnes nejenom každý sovětský občan cítí bezpečnější a požívá větší osobní svobody než před patnácti lety, ale i vedoucí jednotlivého průmyslového podniku má právo sám rozhodovat o řadě otázek, které na něm dříve nezávisely, a spisovatel nebo režisér se při své tvorbě pohybuje v daleko širším rámci než dříve; totéž pozorujeme téměř ve všech oborech našeho života. Z toho vyplynula ve společnosti ještě jedna, snad nejrozšířenější ideologie, kterou lze označit jako *«ideologii reformismu»*.

Je založena na předpokladu, že postupnými změnami, dílčími reformami a vystřídáním staré byrokratické elity novou, inteligentnější a rozumnější, dojde k jakési «humanizaci socialismu», a namísto nehybného a nesvobodného systému se objeví systém dynamický a liberální. Jinak řečeno, tato teorie je založena na tom, že «rozum zvítězí» a «všechno bude v pořádku»; proto je tak populární v akademických kruzích a vůbec u těch, kdo na tom ani dnes nejsou zle a tudíž doufají, že i ostatní pochopí, že najíst se a být svobodný je lepší než mít hlad a nesvobodu.

Domnívám se, že podobný naivní pohled na věc vysvětluje i všechny americké naděje spojené se Sovětským svazem. Jenže my víme, že dějiny, jmenovitě ruské, nikdy neprobíhaly jako nepřetržitý triumf rozumu, a že celý běh lidských dějin naprosto neznamenal postupný pokrok.

Rád bych uvedl drobný, ale příznačný příklad svého přítele

Anatola Schuba, bývalého dopisovatele listu «Washington Post» v Moskvě. Koncem března / 1969 / mi řekl, že režim je podle jeho názoru v tak složité a obtížné situaci, že se patrně v dubnu bude konat plénum ÚV KSSS, na kterém — ne-dojde-li k rozhodující výměně vedení — bude v každém případě nastoupen mírnější a rozumnější kurs. Proto hodlá on až do pléna jednat co nejopatrněji, aby se nestal posledním americkým zpravodajem vypovězeným z Moskvy před liberálními změnami. Jenže v dubnu k žádným změnám nedošlo — nepočítáme-li změny Československu — a Anatol Schub byl v květnu pěkně vypovězen z Moskvy.

Jistě, Anatol Schub je z těch Američanů, kteří hodnotí sovětskou skutečnost nejzdravěji, a měl možná důvody předpokládat, že v dubnu bude plénum. Ale i on osvědčil onu nemístnou americkou víru v «rozumné změny», jež jsou zřejmě možné pouze tam, kde život probíhá aspoň částečně podle rozumných zásad.

Mimo víru v rozum věří Američané, jak se zdá i v to, že postupný růst blahobytu a takzvané «hmotně kulturní» vyzařování Západu sovětskou společnost postupně přemění; že cizí turisté, desky s jazzem a minisukně přispějí k vytvoření «humánního socialismu». Je snad možné, že tak budeme mít «socialismus» s odkrytými kolenama, ale rozhodně ne socialismus s lidskou tváří. Zdá se mi, že vzestup hmotné kultury a ekonomického blahobytu sám o sobě nechrání před násilím a neodstraňuje jej, což dokazuje tak vyspělá země, jako bylo nacistické Německo. Násilí je vždy násilím, ale v každé zemi má své specifické rysy a pochopit správně příčiny, které je zplodily a které mohou přivodit jeho konec, je možné jedině v historickém kontextu každé země.

Ostatně podle mého názoru nespočívá problém pouze v tom, že stupeň svobody, již požíváme, je ještě stále minimální oproti stupni, který potřebujeme pro vyspělou společnost, a že proces liberalizace se nejen ustavičně nezrychluje, ale dokonce se občas zpomaluje; problém spočívá především v tom, že samotná povaha tohoto procesu vyvolává pochyby o jeho konečném zdatu. Zdálo by se, že liberalizace předpokládá určitý vědomý plán, postupně uskutečňovaný shora pomocí reforem nebo jiných opatření schopných přizpůsobit náš systém dnešním podmínkám a dosáhnout jeho radikální obnovy. Jak víme, žádný plán neexistoval a neexistuje, žádné radikální reformy se neprováděly a neprovádějí; existují pouze jednotlivé a nesouvislé pokusy nějak «zacpat díry» pomocí různých «přestaveb» byrokratického aparátu.

Takzvaná «ekonomická reforma», o níž jsem se již zmínil, je sama o sobě polovičatá, a navíc ji stranický aparát v praxi sabotuje, jelikož by byl logickým dovedením takové reformy do konce přímo ohrožen.

Na druhé straně by liberalizace mohla být «živelná»: být výsledkem neustálých ústupků režimu vůči společnosti, jež by sama měla svůj plán liberalizace, a neustálých pokusů režimu přizpůsobit se prudce se měnícím poměrům na celém světě; jinak řečeno, režim by byl systémem samočinně se regulujícím. Vládnoucí elita by stále zjišťovala změnu poměrů z obtíží v zahraniční i domácí politice, z hospodářských obtíží a podobně. Vidíme však, že ani toto neexistuje: režim se považuje za vrchol dokonalosti a proto se vědomě nechce měnit ani dobrovolně, tím méně pak ústupky někomu v něčem.

Probíhající proces «zvyšování stupně svobody» bychom správněji mohli označit jako *proces chátrání režimu*. Prostě

a jednoduše režim stárne a nemůže již potlačovat kdeco a kdekoho s dřívější silou a elánem; složení jeho elity se mění, jak jsme si již řekli; život se stává složitější a režim se v něm již velice těžko orientuje, struktura společnosti se mění. Můžeme si představit alegorický výjev: jeden člověk stojí v napjaté pozici s rukama vzhůru a druhý mu ve stejné napjaté pozici drží ústí automatu u břicha. Samozřejmě, že takto nezůstanou stát příliš dlouho; druhý se unaví a trochu nechá automat klesnout, a první toho využije, aby trochu ulevil pažím a maličko se protáhl. Ostatně již nyní pozorujeme stále větší touhu po klidném životě, a dokonce určitý «kult pohodlí» ve všech vrstvách společnosti, zejména v horních a středních. Považujeme-li tedy probíhající «liberalizaci» nikoli za obnovu režimu, nýbrž za jeho chátrání, pak bude jejím logickým důsledkem jeho smrt, následovaná anarchií.

Kdybychom tedy viděli vývoj režimu jako období narůstající entropie, pak bychom museli Demokratické hnutí, jehož rozbohem jsem začal své pojednání, označit jako protientropický jev. Jistě, lze doufat — a tak tomu patrně bude — že si rodící se hnutí přes různá potlačovací opatření bude umět získat vliv, že si vypracuje dostatečně jasný program, že si vytvoří potřebnou strukturu a získá četné stoupence. Zároveň však se domnívám, že jeho sociální opora — «střední třída», či spíše část — je příliš slabá a vnitřně rozporná, než aby se mohlo hnutí skutečně jednou dát do křížku s režimem anebo — v případě samovolného zhroucení režimu, nebo jeho pádu v důsledku masových nepokojů — stát se silou schopnou zorganizovat společnost nově. Či je možné, že si bude Demokratické hnutí umět najít mezi lidem širší oporu?

A co lid?

Zodpovědět tuto otázku je velice těžké už proto, že nikdo, včetně byrokratické elity, neví, jaké nálady v širokých lidových vrstvách vládou. Samozřejmě, KGB dodává byrokratické elitě informace o náladách v zemi získané vlastními specifickými metodami — a tyto informace se patrně rozcházejí s obrazem denně malovaným novinami. Ale o tom, v jaké míře i informace KGB odpovídají skutečnosti, můžeme jediné činit dohady. (Je paradoxní, že režim nejdříve vyvíjí obrovské úsilí, aby přinutil lidi k mlčení, a potom vyvíjí další úsilí, aby se dověděl, co si přece jen myslí a co chtějí.)

Podle mého soudu by se tyto nálady daly nejuvýstižněji označit jako *«pasívní nespokojenost»*. Tato nespokojenost se neobrací proti režimu jako celku — o tom většina lidí prostě nepřemýšlí, anebo má za to, že jinak nemůže být — nýbrž proti jeho dílčím stránkám, které jsou nutnými podmínkami jeho existence. Dělníky například zlobí jejich právní bezbrannost vůči závodnímu vedení, kolchozníky závislost na předsedovi, / který sám úplně závisí na okresní vrchnosti /, všechny pak zlobí značná majetková nerovnost, nízké výdělky, stísněné bytové poměry, nedostatek nebo neexistence nejnnutnějších životních potřeb, násilná vázanost na místo bydliště nebo pracoviště atd. Nyní se tato nespokojenost začíná projevovat stále hlasitěji, přičemž mnozí už se zamýšlejí nad otázkou, kdo za to vlastně může. Postupný, třebaže pomalý, vzestup životní úrovně, daný především intenzívní bytovou výstav-

bou, onu zlost neodstraňuje, ale jakžtakž neutralizuje. Ovšem je zřejmé, že prudké zpomalení růstu životní úrovně, jeho zastavení či dokonce pokles, by vyvolaly tak silné výbuchy hněvu spojené s násilím, jaké by dříve bývaly nemožné.* Jeli-kož bude režim vlivem své zkostnatělosti stále méně schopný stupňovat výrobu, je nasnadě, že životní úroveň četných vrstev obyvatelstva může být ohrožena. Avšak jakých forem pak nabude lidová nespokojenost — formy legálního demokratického odporu, anebo extrémní formy vypukání ojedi-nělých i masových násilností?

Domnívám se, že žádná myšlenka nemůže dojít praktického uskutečnění, nebude-li předtím alespoň pochopena většinou lidu. Ruskému lidu je vlivem jeho historických tradic a lecče-ho jiného téměř nepochopitelná myšlenka samosprávy, záko-na rovného pro všechny a osobní svobody — a také odpověd-nosti s tím spojené. Průměrný Rus uvidí dokonce i v myšlence pragmatické svobody nikoliv možnost, aby on si dobře zaři-dil život, nýbrž nebezpečí, že se nějaký šikovný člověk po-stará o sebe na jeho úkor.

* *Tím se podle mého názoru vysvětluje, proč se režim ne-odhodlal provést ono prudké zvýšení cen druhů zboží pláno-vané na počátek roku 1969 a dal přednost jakési plíživé in-flaci. Jaké následky může mít prudké zvýšení cen, mohl re-žim zjistit na příkladě hladové bouře v Novočerkassku, když Chruščov zdražil maso a mléčné výrobky.*

Negativní tradice

Samotné slovo «svoboda» chápe většina lidí jako synonymum slova «nepořádek», jako možnost bezrestně páchat jakési protispolečenské a nebezpečné činy. Pokud jde o respektování práv lidské osobnosti jako takové, vyvolává prostě rozpaky. Respektovat se dá síla, moc, koneckonů i moudrost nebo vzdělání, ale že by lidská osobnost sama o sobě představovala nějakou hodnotu — to je pro lidové myšlení zarážející. My jsme jako národ neprošli evropským údobím kultu lidské osobnosti; osobnost byla v ruských dějinách vždy prostředkem, nikdy cílem. Je paradoxem, že sám pojem «údobí kultu osobnosti» u nás nyní označuje dobu takového znehodnocení a potlačení lidské osobnosti, jaké ani naši lidé předtím neznali. Navíc se neustále živená propaganda všemožně snaží postavit «osobní» do protikladu k «společenskému», přičemž zřetelně zdůrazňuje bezvýznamnost prvního a velikost druhého. Tak se stal jakýkoli zájem o «osobní» — zájem přirozený a nevyhnutelný — něčím zruďným a sobeckým.

Znamená to snad, že lid nemá žádné pozitivní ideje kromě ideje «*silné moci*» — moci, která má pravdu jen proto, že je silná, a která, chraň bůh, nesmí být oslabena? Ruský lid, jak je zřejmé z jeho dějin a jeho přítomnosti, má v každém případě jednu ideu, zdající se pozitivní: je to idea *spravedlnosti*. Moc, která za nás myslí a všechno dělá, musí být nejen silná, ale také spravedlivá; všichni musí žít spravedlivě, jednat po-

dle svědomí. Za to se dá uhořet na hranici a ne za právo «dělat si, co se ti zlíbí». Jenže při vši zdánlivé přitažlivosti této ideje — všimneme-li si dobře, co se za ní skrývá — vidíme, že představuje nejdestruktivnější stránku ruské psychologie. «Spravedlnost» se v praxi zvrací v přání, «aby se nikomu nevedlo lépe než mně». (To ovšem není známé «rovnostářství», protože lidé ochotně souhlasí s tím, aby se vedlo hůře mnoha jiným.)

Tato idea se zvrací v nenávist ke všemu, co se vymyká průměru; co se lidé snaží nikoli napodobit, ale předělat k svému obrazu; k veškeré iniciativě, k jakémukoli vyššímu a dynamičtějšimu způsobu života, než jaký žijeme sami. Samozřejmě nejtypičtější je tato psychologie pro rolníky a nejméně typická pro «střední třídu». Jenže rolníci a včerejší rolníci tvoří drtivou většinu obyvatelstva naší země. Jak jsem se mohl přesvědčit, mnoho rolníků nese cizí úspěch bolestněji než vlastní nezdar. Vůbec, jakmile průměrný Rus vidí, že jemu se žije špatně a sousedovi dobře, nemyslí na to, jak by se sám zařídil stejně dobře jako soused, ale jak to udělat, aby se sousedovi vedlo stejně špatně jako jemu. Možná, že tyto moje úvahy budou někomu připadat velice naivní, avšak měl jsem možnost si je ověřit v desítkách případů jak na venkově, tak ve městě a spatřuji v tom jeden z příznačných rysů ruské psychologie. A tak tedy obě lidu srozumitelné a blízké myšlenky — myšlenka síly a myšlenka spravedlnosti — jsou stejně nepřátelské demokratickým idejím založeným na individualismu.

K tomu je třeba připojit ještě tři další vzájemně související záporné faktory. Za prvé je to stále ještě velmi nízká kulturní úroveň větší části našich lidí, zejména v oblasti hmotné

kultury. Za druhé je to vláda hromadných mýtů, intenzívně šířených sdělovacími prostředky. A za třetí je to silná sociální dezorientace většiny našeho lidu.

«Proletarizace» venkova zplodila »podivnou třídu« — ani rolníků ani dělníků, s dvojakou mentalitou majitelů vlastních mikrohospodářství a nádeníků mamutího anonymního podniku. Zač se tato masa sama považuje a co chce, neví asi nikdo. Dále: obrovský odliv rolnických mas z vesnice do města zplodil i nový typ městského člověka. Člověka, který se rozešel se svým starým prostředím, starými způsoby života i kultury a krajně obtížně si osvojuje způsoby nové, cítí se v nich nesvůj a je zároveň ustrašený a agresivní. Do které sociální vrstvy se sám zařazuje, je rovněž zcela neznámo.

Zatímco staré způsoby života jsou ve městě i na venkově definitivně rozvráceny, nové se teprve tvoří. Ideologický základ, na kterém se tvoří, je zcela primitivní: je to touha po hmotném blahobytu, ze západního pohledu velmi relativním a pud sebezáchovy — čili proti pojmu «výhodné» stojí pojem «nebezpečné». Je těžké zjistit, má-li většina našich lidí kromě těchto ryze hmotných kritérií také nějaká kritéria mravní — pojmy jako «poctivé» a «nepoctivé», «dobré» a «špatné», «dobro» a «zlo» — pojmy v jistém smyslu odevždy dané, jež by působily jako mírnící a usměrňující činitele tam, kde se mechanismus společenského donucení hroutí a člověk je zůstaven sám sobě. Ve mně vznikl dojem, možná nesprávný, že naši lidé taková mravní kritéria nemají nebo téměř neznají.

Křesťanská morálka se svými pojmy dobra a zla byla vyhnána nebo se vytratila z lidového vědomí; došlo k pokusům nahradit ji «třídní» morálkou, kterou lze zformulovat asi tak,

že dobré je to, co moc v dané chvíli potřebuje. Je přirozené, že takováto morálka, stejně jako zasévání a rozněcování třídních a národnostních nesvárů, společnost úplně zdemoralizovala a vzala jí jakákoli jiná mravní kritéria než ta, jež jsou odsouzená k jepičímu životu. Jako jeden z příkladů lze uvést neobvyklé rozšíření krádeží ze zvyku — současně s poklesem profesionálního zlodějství. (Zde je typická epizoda: dva mladí dělníci šli někam na návštěvu a na ulici si všimli, že v přízemí je otevřeno okno; vlezli dovnitř a vytáhli odtud nějaké drobnosti. Kdyby ono náhodně zpozorované okno bylo zavřené, šli by klidně dál. Nebo neustále je vidět, jak lidé přicházejí domů a nezdraví se, jedí s čepicí na hlavě nebo prostě nadávají před vlastními malými dětmi). To všechno nejsou výjimky, ale normy chování.

Křesťanská ideologie, která v Rusku vůbec měla polopohanský a zároveň státně úřední ráz, odumřela, aniž ji marxistická ideologie nahradila. (Místo mi nedovoluje, abych se o tom šířil, ale za pozornost stojí i to, že Rusko nepřevzalo křesťanství od dynamické rozvíjející se mladé západní civilizace, nýbrž od zkostnatělé a postupně odumírající Byzance, a že tato okolnost nutně hluboce poznamenala další průběh ruských dějin).

Velkoruský nacionalismus

«Marxistické učení» se příliš často přistříhovalo a přestříhovalo podle potřeby okamžiku, než aby se mohlo stát živým světovým názorem. A nyní, čím se režim více byrokratizuje, tím více se odideologizuje. Poněvadž však musí mít nějaký ideologický podklad, je nucen hledat jinou ideologii, a to *velkoruský nacionalismus* s jemu vlastním kultem násilí a expanzionistickými snahami.*

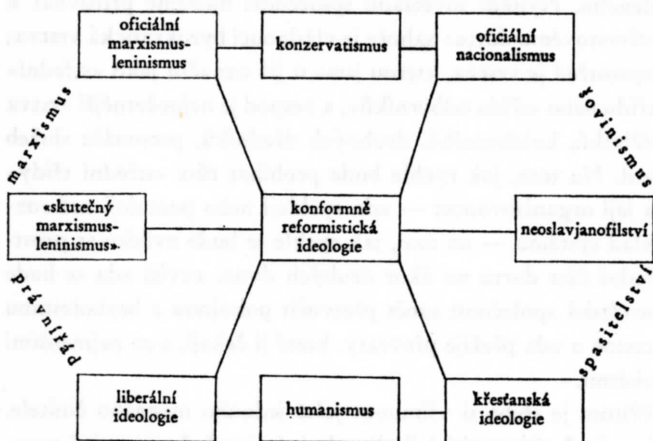
Režim s takovou ideologií nutně potřebuje mít cizí i domácí nepřátele, již ne třídí — jako jsou «američtí imperialisté» nebo «antisověťčící», ale náhradní, třeba Číňany a Židy. Jenže takováto nacionalistická ideologie, třebaže poskytne režimu na nějaký čas oporu, je nadmíru nebezpečná v zemi, kde Rusové tvoří necelou polovinu obyvatelstva. Přesto se taková ideologie ve společnosti již vytváří — především v oficiálních literárních a uměleckých kruzích / kde zřejmě vznikla jako reakce na značnou úlohu Židů v sovětském oficiálním umění /. Rozmáhá se však také v širších vrstvách, kde má jakési středisko v klubu «Vlast» / «Rodina» /. Tuto ideologii můžeme předběžně označit jako «neoslavjanofilskou» (aniž ji budeme směřovat s částečně slavjanofilskou «křesťanskou

* *K něčemu podobnému došlo na počátku našeho století, kdy se tradiční monarchická ideologie nahrazovala úzce nacionalistickou a carský režim dokonce zavedl výraz «skuteční Rusové» na rozdíl od prostého pojmu Rusů a inspiroval založení «Svazu ruského lidu».*

ideologií», o níž byla již řeč). Charakterizuje ji zájem o ruský svéráz, víra v spasitelskou úlohu Ruska, a zároveň krajní pohrdání a nepřátelství vůči všemu neruskému. Jelikož tato ideologie nebyla přímo inspirována režimem, nýbrž vznikla spontánně, chová se k ní režim sice poněkud nedůvěřivě / jako příklad lze uvést zákaz filmu «Andrej Rubljev» /, ale velmi tolerantně — a ona se může kdykoli dostat do popředí.

Pokus o souhrn

Vezmeme-li v úvahu to, co jsem již řekl o ideologiích v dnešní sovětské společnosti a o jejich vzájemných vztazích, můžeme sestavit takovéto primitivní a ryze pomocné, ale zajímavé schéma:



Spojovacími čarami jsem naznačil, co tyto ideologie spojuje; co je rozděluje, je jasné dost. Reformistická ideologie by se měla podle svých «ideálů» v doslovném smyslu tohoto slova spíše spojit s ideologií liberální; přesto jsem ji pro její krajně kompromistické metody a ochotu ke všemu / což lze vyjádřit

slovy «později se všechno samo zlepší a zatím je potřeba žít»/ umístil mezi všechny ostatní ideologie.

Nač tedy věří a čím se řídí tento lid bez náboženství a bez morálky? Věří ve vlastní národní sílu, které se ostatní národy musí bát* a řídí se vědomím síly svého režimu, jehož se sám bojí. Při takovém postoji není těžké pochopit, jakých forem bude nabývat lidová nespokojenost a v co vyústí, jestliže se režim rozloží. Hrůzy ruských revolucí let 1905—07 a 1917—1920 budou pak připadat jako selanka.

Samozřejmě existuje i protiváha k těmto rozkladným tendencím. Nynější sovětskou společnost můžeme přirovnat k třívrstvému dortu: nahoře je vládnoucí byrokratická vrstva; uprostřed je vrstva, kterou jsme si již označili jako «střední» třídu nebo «třídu odborníků», a vespod je nejpočetnější vrstva dělníků, kolchozníků, drobných úředníků, personálu služeb atd. Na tom, jak rychle bude probíhat růst «střední třídy» a její organisovanost — zda rychleji nebo pomaleji než rozklad systému — na tom, jak rychle se bude zvětšovat prostřední část dortu na úkor druhých dvou, závisí zda se bude sovětská společnost umět přetvořit pokojnou a bezbolestnou cestou a zda přežije převraty, které ji čekají, s co nejmenšími oběťmi.

Přitom je třeba si všimnout ještě jednoho mocného činitele, který působí proti jakékoli pokojné přeměně a je stejně negativní pro všechny vrstvy společnosti: je to krajní izolace, do které režim zavedl společnost i sebe. Jde tu nejen o izolaci

* *Většina lidu schválila nebo vzala lhostejně na vědomí vstup sovětských vojsk do Československa, ale naopak bolestivě nesla «beztrčnost» Číňanů v době březnových srážek na řece Ussuri.*

režimu od společnosti, i o izolaci všech společenských vrstev navzájem, ale především o krajní izolaci země od ostatního světa. Tato izolace vytváří ve všech — byrokratickou elitou počínaje a nejnižšími vrstvami konče — značně surrealistickou představu o světě a o vlastním postavení v něm. Avšak čím více tento stav přispěje k tomu, aby všechno zůstalo bez změny, tím rychleji a pronikavěji se všechno začne rozkládat, jakmile se konflikt se skutečností stane nevyhnutelný.

Souhrnně lze tedy říci, že čím dále a více se režim bude oslabovat a sám ničit, tím spíše bude narážet — a jsou toho již zřejmé příznaky — na dvě síly, působící na něj rozkladně: na konstruktivní hnutí «střední třídy» (dosti slabé), a na dekonstruktivní hnutí «nižších» tříd, jež se projeví nejničivějšími, násilnými a neodpovědnými činy, jakmile se tyto vrstvy budou cítit poměrně beztrestné. Jenže jak brzy čekají režim takové otřesy; jak dlouho ještě se může udržet?

Tato otázka se dá zřejmě zkoumat z dvojího hlediska: za předpokladu, že režim sám podnikne nějaké rozhodné a zásadní kroky k své obnově; či naopak, že přistoupí, pasívně, jen na minimum změn, aby uchránil svou «dokonalost», jak se to děje nyní. Pravděpodobnější se mi zdá druhá cesta, poněvadž vyžaduje od režimu menší námahu, připadá mu méně nebezpečná a odpovídá sladkým iluzím dnešních «kremelských snůlků». Ale nějaké proměny režimu jsou teoreticky také možné: například povoještění režimu a přechod k otevřeně nacionalistické politice (k tomu by mohlo dojít vojenským převratem nebo postupným přechodem moci do rukou armády*), anebo naopak ekonomickými reformami a s tím související liberalizací režimu (k tomu by mohlo dojít posí-

lením úlohy ekonomů pragmatiků, chápaných nutnost změn, ve vedení). Žádná z obou variant se nezdá nepravděpodobná, avšak stranický aparát, proti němuž by v podstatě směřovaly oba převraty, je do té míry srostlý jak armádou, tak s hospodářskými kruhy, že obě tyto záprže, i kdyby prudce vyrazily kupředu, by záhy zabředly v téže bažině. Jakákoli podstatná změna by dnes předpokládala personální výměnu odshora dolů, a proto na ni lidé ztělesňující režim nikdy nepřistoupí: zachránit režim za cenu vlastního odchodu se jim bude jevit jako příliš vysoká a nespravedlivá daň.

Při úvaze, jak dlouho se může režim udržet, jsou zajímavá i některá historická srovnání. Dnes jsou zřejmě dány opět aspoň některé z podmínek, jež kdysi vyvolaly jak první, tak druhou ruskou revoluci: kastovní, nehybná společnost; ztrnulost státní soustavy, která se dostala do viditelného konfliktu s potřebami hospodářského rozvoje; byrokratizace systému a vytvoření privilegované byrokratické třídy; národnostní rozpory v mnohonárodním státě a přednostní postavení některých národů. Přitom carský režim by se byl patrně udržel dosti dlouho a snesl nějakou tu pokojnou modernizaci, kdyby byla vládnoucí elita nehodnotila celkovou situaci a vlastní síly zjevně fantasticky a neprováděla politiku zahraniční

** Tj. politika vůbec se nepokoušející halit své činy do pláštíku «zájmů mezinárodního komunistického hnutí» a tedy aspoň poněkud počítat s řadou nezávislých či polozávislých komunistických stran. Pokud jde o úlohu armády, stále se zvětšuje. To může posoudit každý třeba na takovémto pozoruhodném příkladě: když si porovná početní poměr vojáků a civilistů na tribuně mauzolea při manifestacích dnes a před deseti-patnácti lety.*

expanze, jež vyvolala nadměrné napětí. Kdyby totiž vláda Mikuláše II. nebyla zahájila válku s Japonskem, nebylo by došlo k revoluci let 1905—07, a kdyby nezahájila válku s Německem, nedošlo by k revoluci roku 1917. (Přesněji řečeno nezahájila tyto války ona sama, ale podnikla všechno, aby začaly).

Čím to vlastně je, že se vnitřní chátrání vždycky pojí s krajními zahraničně politickými ambicemi, na to těžko odpovím. Možná, že se hledá východisko z vnitřních rozporů v mezinárodních krizích. Možná, že naopak snadnost, s jakou se potlačuje nejrůznější domácí odpor, přivozuje iluzi všemocnosti. Možná, že potřeba mít vnějšího nepřítele, vyvolaná vnitropolitickými cíli, vytváří takovou setrvačnost, že není možné se zastavit — tím spíše, že každý totální režim chátrá, aniž to pozoruje. K čemu byla Mikuláši I. nutná Krymská válka, jež vedla ke zhroucení řádu, který sám vytvořil? K čemu potřeboval Mikuláš II. války s Japonskem a Německem? Nynější režim v sobě podivuhodně slučuje rysy panování Mikuláše I. a Mikuláše II. a v domácí politice snad i Alexandra III. Nejspíše však se dá srovnat s bonopartistickým režimem Napoleona III. V takovém srovnání bude Blízký východ jeho Mexikem, Československo bude odpovídat papežskému státu a Čína bude jeho Německou říší.

II.

Čínská otázka

Otázku Číny je třeba prozkoumat podrobně. I Čína zažila revoluci a občanskou válku jako naše země; stejně jako my použila marxistického učení ke své konsolidaci. Tak, jako u nás, stávalo se marxistické učení úměrně s rozvojem revoluce stále více kamufláží, která lépe nebo hůře maskovala národně imperiální cíle. Souhrnně řečeno, prošla naše revoluce třemi fázemi: 1. internacionální, 2. nacionální, spojenou s obrovskou čistkou starých kádrů, a 3. vojensky imperiální, která vyústila v dobytí kontroly nad půlkou Evropy. Potom započala «palácová revoluce» — přechod od krvavého stalinovského dynamismu nejdřív k poměrné stabilitě a pak k další stagnaci.

Mám dojem, že čínská revoluce prochází týmiž fázemi: internacionální údobí bylo vystřídáno nacionalistickým (přičemž si od nás vypůjčila i terminologii — například termín «kulturní revoluce», zavedený Stalinem) a podle logiky událostí musí vzápětí následovat vnější expanze.

Někdo možná namítne, že Čína válku nechce, že se od roku 1949 přes nejagresivnější tón projevila jako mocnost mírumilovná a nikoliv agresivní. Tak tomu však není. Předně logika vnitřního vývoje stále přibližuje Čínu k *vnější expanzi*; a dále Čína již dříve dala najevo svou útočnost tam, kde nepředpokládala, že narazí na silný odpor, například v Indii.* Je pravda, že vznikl dojem, jako by Čína chtěla dosáhnout svých cílů bez vlastní účasti na globální válce, ale rozeštváním So-

větského svazu se Spojenými státy, přičemž by sama mohla sehrát úlohu rozhodčího a strůjce světového osudu. Toho se Číně nepodařilo dosáhnout a její vedoucí činitelé si to dávno uvědomili, což patrně povede a již vede k úplnému přehodnocení čínské zahraniční politiky.

** (Nezabývám se zde oprávněností nebo neoprávněností čínských územních požadavků vůči jiným zemím, zejména Indii, nýbrž metodou jejich uplatňování).*

Válka?

Neúprosná logika revoluce vede Čínu naopak k válce, která — jak čínští vedoucí činitelé doufají — vyřeší její těžké hospodářské a sociální problémy (jako jsou krajní přelidněnost některých oblastí, hlad a extenzivní zemědělství, které se musí vyvíjet nikoli do hloubky, ale do šířky a tudíž potřebuje další území) a zajistí jí vůdčí místo v dnešním světě. A konečně bude Čína v takové válce spatřovat národní odvetu za staleté ponižování a závislost na cizích mocnostech. Hlavní překážkou dosažení těchto cílů jsou dvě současné supervelmoci — SSSR a USA. Tyto však nestojí spolu proti Číně a vládne mezi nimi antagonismus. S tím Čína samozřejmě počítá. Slovně útočí na «americký imperialismus» stejně jako na «sovětský revizionismus a sociálimperialismus», avšak reálné rozpory a možnost srážky má v daleko větší míře se Sovětským svazem.

Jestliže Spojené státy válku s Čínou samy nezačnou — a ony tak neučiní — pak toho Čína v nejbližším desetiletí prostě nebude schopná. Postrádá suchozemské hranice s USA, aby mohla využít své početní převahy a uplatnit metodu partyzánské války a chybí jí loďstvo k vylovení expediční armády. Raketojaderný souboj — za předpokladu, že Čína do deseti let nahromadí dostatečný raketojaderný potenciál — povede k obapolnému zničení, což Číně naprosto nevyhovuje. Kromě toho má Čína především zájem rozšířit svůj vliv a získat území v Asii, a ne na americkém kontinentě. Jiná otázka je,

zda se jí podaří uvolnit si ruce v Asii, dokud si USA udrží nynější sílu. Spojené státy se zřejmě za všech okolností vynasnaží zabránit Číně v značnějším rozšíření jejího vlivu na jih, což může vést k vysilujícím místním válkám, jako vietnamská. Ale Čína bude sotva mít zájem na vedení takových nic neřešících válek — nic neřešících, dokud zůstanou samotné Spojené státy nedotčeny. Nechávat se zatahovat do podobných válek se bude Číně zdát o to nebezpečnější, že jí na severu vyvstává zákeřný nepřítel, připravený využít každé její chyby. A ještě jedna okolnost může zdržet Čínu od expanze na jih a východ: přelidněnost oněch oblastí a nutnost buď nasytit, anebo vyhubit milióny jejich obyvatel.

Jinak je tomu na severu. Tam se rozkládají obrovské, řídké obydlené rozlohy Sibíře a Dálného východu, které kdysi patřily do sféry čínského vlivu. Tato území náleží státu, který je hlavním soupeřem Číny v Asii, a který musí Čína v každém případě vyřadit nebo neutralizovat, aby mohla sama sehrát dominující úlohu v Asii a na celém světě. Přitom jde o soupeře daleko nebezpečnějšího než jsou USA, protože by - jakožto stát totalitní a expanzivní - mohl tou či onou formou zasadit první úder.

Metody svého «spojence — nepřítele» měla Čína možnost ocenit v době takzvaného «přátelství na věčné časy», kdy Sovětský svaz využil její hospodářské a vojenské závislosti a učinil všechno, aby ji podrobil svému vlivu; když toho nedosáhl, úplně zastavil hospodářskou pomoc a později se snažil hrát na strunu nacionalismu malých národů v Číně.

Zřejmě i Stalin, tak jako předtím Trockij, chápal, že Sovětskému svazu nevyvstane vítězstvím komunistů v Číně společník, nýbrž nebezpečný soupeř, a snažil se jednak přispívat

k prodlužování Čínu oslabujícího boje komunistů s kuomintangem, jednak podporovat štěpení uvnitř Čínské komunistické strany, zejména čelit Mao Ce-tungovu vlivu. Po jistou dobu sice ČLR a SSSR mohly budit dojem spojenců, a tím více jeden druhého přebíjet jednou a touž ideologií, avšak naprostá protichůdnost jejich vnitřního vývoje — «proletarizace» a vzestup po závratné «revoluční křivce» v Číně oproti «deproletarizaci» a opatrnému sestupu po této křivce v SSSR — rychle skoncovaly s domnělou jednotou.

Z počátku chtěla Čína dosáhnout cíle «pokojným pohlcením» Sovětského svazu, když po vítězství revoluce 1949 navrhla spojení obou zemí v jeden komunistický stát. Je přirozené, že by trojnásobná nebo čtyřnásobná početní převaha byla Číňanům, ne-li ihned, tedy postupně, zajistila v takovém státě vedoucí postavení, a hlavně by jim okamžitě otevřela ke kolonizaci Sibiř, Dálný východ Střední Asii. Stalin na to nepřistoupil a Číňané o několik let odložili své plány, které budou zřejmě musit uskutečnit již cestou války. Přitom Čína může, na rozdíl od výše uvedeného případu Spojených států, se Sovětským svazem válčit, a bude v takovém případě mít i některé výhody.

Poněvadž je Sovětský svaz toho času vojensky mnohem silnější než Čína, může jeho režim (v duchu své politiky vnucování své vůle a zároveň strachu z Číny) tuto zemi občas vydírat, podobně jako to činil carský režim na počátku století vůči Japonsku. To jen podnítl Číňany, aby zahájili válku první a sice způsobem, který bude pro ně příznivější. Ale Čína nemůže válku zahájit, aniž předtím nahromadí značné zásoby raketojaderných i konvenčních zbraní, byť zřejmě zásoby menší než Sovětský svaz. Na tom, jak brzy toho bude Čína

umět dosáhnout, bude zřejmě záviset termín zahájení války. Budeme-li považovat pět let za minimální dobu a deset za maximální, vyjde nám, že válka mezi Sovětským svazem a Čínou vypukne v letech 1975 až 1980.*

Přestože bude mít Čína značný raketojaderný potenciál, zahájí válku, podle mého názoru, konvenčními, nebo dokonce partyzánskými metodami, aby využila své obrovské početní převahy i zkušeností z partyzánské války, a aby postavila Sovětský svaz před volbu: buď si nechat vnutit čínskou metodu válčení anebo zasadit jaderný úder a zároveň obdržet jaderný protiúder. Sovětský svaz asi zvolí první cestu, jelikož rozpoutat jadernou válku je krajně nebezpečné, ne-li sebevražda, a to i když disponuje protiraketovou obranou. Zároveň může přesila Sovětského svazu i v konvenční výzbroji vyvolat u jeho vedení dojem, že bude možné čínskou armádu vyřadit nebo aspoň odrazit konvenčním způsobem. Kromě toho se mohou věci vyvinout tak, že se okamžik zahájení války jaksi rozplyne: s postupujícím vlastním jaderným vyzbrojováním bude Čína rozpoutávat na různých koncích sedmitsícikilometrové hranice s SSSR omezené šarvátky, pronikání nevelkých oddílů a jiné místní srážky, které ve chvíli hodící se Číně přerostou ve všeobecnou válku. Takže určit okamžik, kdy by bylo třeba Číně zasadit jaderný úder, bude velice těžké.

* *Kdo nevěří, že by Čína, byla při své hospodářské zaostalosti schopná dosáhnout rychlých úspěchů na raketojaderném poli, necht porovná předpovědi expertů v USA a ve Spojených národech o termínech vytvoření sovětské atomové resp. vodíkové pumy s termíny skutečnými.*

Možnost sovětského útoku

Je však logické uvážit i jinou variantu: sovětské vedení v přesvědčení, že je Čína potenciálním jaderným sokem a agresorem, se rozhodne, že zasadí preventivní jaderný úder čínským jaderným centřům dříve, než Čína postačí nahromadit dost jaderných zbraní pro mohutný protiúder. Takový úder bude sovětské vedení moci zasadit souběžně s vyvoláváním jednotlivých hraničních šarvátek, za které bude dávat vinu Číně jako agresorovi před vlastní veřejností i před světovým veřejným míněním. Zdá se nepravděpodobné, že by se byrokratický režim odhodlal k tak zoufalému kroku bez ohledu na postoj ostatních jaderných mocností; avšak i když k němu dojde, válka se tím neodvrátí; bude to naopak signál k jejímu zahájení. Budou totiž zničeny hlavní čínské raketové základny, ale ne samotná Čína, která na odvetu započne ihned vyčerpávající partyzánskou válku; a té se Sovětský svaz obává, ať bude probíhat na sovětském území anebo na čínském. O následcích takové války se ještě zmíním. Nabízí se totiž ještě jedna varianta: pokus vyřadit čínský potenciál konvenčním vpádem a obsazením cele Číny nebo některé její části.

Uvážíme-li však značnou početní přesilu Číňanů a plnou kontrolu země její vládou, zdá se takový vpád sotva pravděpodobný.

Odhodlá se režim v takovém případě k úplnému zničení všech čínských vesnic a měst a všeho osmisetmilionového obyva-

telstva Číny jadernými zbraněmi? Tento apokalyptický obraz je sice těžké si představit, ale zcela možné připustit, víme-li, že obvykle strach vede k nejzoufalejším krokům. Je nutno jen doufat, že to ostatní jaderné mocnosti nepřipustí už proto, že by takové akce znamenaly značné nebezpečí i pro celý ostatní svět.

Je možné, že Čína s podobným preventivním úderem počítá, a že bude v příštích pěti letech provádět opatrnější politiku a dokonce se Sovětským svazem koketovat, což dříve z vnitropolitických důvodů nečinila. V tom případě budou následovat diplomatické, a možná i stranické kontakty (ostatně nic neznamenající), dvojznačná prohlášení poskytující naději na smíření, a že bude lehce zmírněn tón kritických výroků o «sovětském revizionismu a sociálimperialismu». Zároveň však se protisovětská kampaň uvnitř Číny nezastaví, aby čínský lid zůstal stále připraven na velké události. Současně bude Čína moci vyhledávat těsnější styky s USA, a pak bude mnohé záviset na těchto vztazích.

Domnívám se však, že preventivní úder zasazen nebude, a to přinejmenším z dvou důvodů: za prvé proto, že je takový úder krajně nebezpečný, dokud nebyly vyčerpány ostatní prostředky; a za druhé proto, že vyhlídka na čínskou agresi není tak nepochybná, aby ospravedlňovala tak riskantní kroky.

To znamená, že Čína získá dostatečný raketojaderný potenciál, aby vydírala Sovětský svaz hrozbou odvetného úderu v případě, že by si usmyslil uplatnit k sebeobraně svou jadernou převahu. Pak bude Sovětskému svazu vnucena partyzánská válka na obrovském území po obou stranách oné sedmítisícikilometrové hranice.

Nelze ostatně vyloučit, že Čína vyzkouší svou sílu na některé menší neutrální zemi, která kdysi byla ve sféře jejího vlivu a má čínskou menšinu, například na Barmě, což by bylo pokusným balónkem pro budoucí «veliké proletářské revoluční války».

Obrácené role

Ač je nutno předpokládat, že plány pro případ války s Čínou jsou dávno vypracovány, není Sovětský svaz podle mého soudu připraven na partyzánskou nebo polopartyzánskou válku — ani technicky, ani psychologicky. O válce se u nás po dvě desetiletí uvažovalo jako o střetnutí dvou technicky vybavených armád, bezmála jako o «tlačítkové» válce; jako o válce na Západě a se zeměmi západní kultury; a konečně jako o válce s početně menšími pozemními armádami. To vše určitě poznamenalo vojenské myšlení způsobem, který bude velmi nesnadné překonat. Ostatně i lidové povědomí je daleko více připraveno na válku s «Američany», »s imperialisty», na nálety a na pozemní válku v Evropě.

Je přirozeně velmi obtížné předpovědět, jak se budou vojenské akce odehrávat, zda se sovětským vojskům podaří energickým náparem vtrhnout na čínskou půdu a obsadit značnou část země, anebo zda naopak budou Číňané pomalu, ale jistě, pronikat na sovětské území. Již nyní se však dá předvídat, že Sovětský svaz v této válce narazí na potíže, na jaké dříve obvykle naráželi jeho nepřátelé.

Za prvé již sama metoda partyzánské války bývala od 17. století vždycky metodou používanou Rusy proti uceleným armádám, které vtrhly na jejich půdu, téměř nikdy nedocházela použití proti ruským armádám, vpadajícím do kulturní Evropy.

Za druhé se budou ruské armády musit již od počátku

potýkat s obrovskou délkou komunikací, jelikož se bude válčit na sovětských hranicích vzdálených tisíce kilometrů od hlavních hospodářských a demografických center.*

Za třetí ruský voják, jakkoli často pod úrovní svých protivníků co do vzdělání, je obvykle předčil nenáročností, houževnatostí a vytrvalostí; tyto přednosti, tak důležité v partyzánské válce, však nyní budou na čínské straně.

Ve veškerém sovětském tisku, možno říci bez výjimek dochází často k pokusům uvádět čínské vojáky v posměch jako fanatiky, ale přitom slabochy a zbabělce. Zde je však názor sovětského vojenského odborníka, který v Číně několik let pracoval: «Čínský voják předčí našeho; je vytrvalý, nemá sklon k reptání, je statečný a mimořádně pohyblivý. Čínskému vojákovi není zatěžko ujít za den sedmdesát kilometrů . . . Naši pěšáci nad čínskou pěchotou užasil a došli k závěru, že je to nejlepší pěchota světa . . . » (V. M. Primačov, Zapiski volontora, M., 1967, str. 212). A nakonec, poněvadž jde o Dálný východ, Sibiř a Kazachstan nebo čínské oblasti, které s nimi hraničí, bude válka probíhat na územích obydlených buď řídce anebo neruským obyvatelstvem, což poskytuje rozsáhlé možnosti pro partyzánské pronikání a naopak obtíže v zásobování velkých, technicky vybavených armád.

* *Jak vážným problémem jsou dlouhé komunikace, je vidět z tohoto příkladu: za ofenzívy na Severním Kavkaze roku 1942 byli Němci nuceni přivážet palivo svým tankům na velbloudech. Dnes je Evropské Rusko spojeno s Dálným východem jedinou dopravní magistrálou, na mnoha úsecích dosud jednokolejnou. Vzdušný most přijde velmi draho a nebude na delší dobu ani zdaleka spolehlivý.*

V každém případě toto vše naznačuje, že válka bude vleklá a vysilující, bez rychlého úspěchu pro jednu nebo druhou stranu. Z tohoto zorného úhlu je zajímavé si všimnout tří otázek: poměru Spojených států k sovětsko-čínské válce, vývoje událostí v Evropě a situace v Sovětském svazu.

V knožířce 1911 při výstavbě došlo k
vyměnění střešního dřeva na nové
dřevě. Vzhledem k tomu, že se jednalo
o dřevěnou konstrukci, bylo nutné
použít dřevěných trámů a prkna.
Vzhledem k tomu, že se jednalo
o dřevěnou konstrukci, bylo nutné
použít dřevěných trámů a prkna.

USA

USA, jak se zdá, od druhé světové války dávají najevo zájem na dohodě a pak i partnerství se Sovětským svazem. První pokus v tomto směru, podniknutý Rooseveltem, vedl k rozdělení Německa a celé Evropy a k desetileté «studené válce». To však Američany neodradilo, a jak za Chruščova, tak i nadále počítají s tím, že bude v blízké budoucnosti nějaká dohoda mezi SSSR a USA, i společné řešení mezinárodních problémů. Tento přístup nevyplývá z nějakých zvláštních sympatií Spojených států k sovětské soustavě, (i když se s palčivou nedočkavostí chytají každého sebedrobnějšího jevu svědčícího o její «liberalizaci»), nýbrž z toho, že je Sovětský svaz v dnešním světě jedinou reálnou silou významem se blížící síle USA. A tato faktická rovnoprávnost asi vyvolává touhu po dohodě a spolupráci. Z tohoto hlediska však je zřejmé, že čím se bude Čína stávat silnější, tím více budou USA tíhnout k dohodě s ní, a že američtí liberálové pak začnou nacházet v režimu Maově nebo jeho dědiců stejně sympatické rysy, jako v režimu Stalinově nebo Chruščovově.

Spojené státy svou politikou povzbuzování komunismu tam, kde ho národy nechtějí a jeho potírání tam, kde ho chtějí, nejen přispěly k rozštěpení Evropy, nýbrž i pokazily svůj vztah k Číně. Lze říci, že jejich národní zájmy je k tomu nutily; vůči Číně sledovaly politiku «zadržování komunismu», který chápaly jako něco celistvého. Tím přispěly ke sblížení obou komunistických gigantů — SSSR a Činy —

a trvalo aspoň deset let, než se mezi nimi objevily značné rozpory. Sobě pak Spojené státy svázaly ruce podporou Čankajškova režimu, který se ukázal neschopný života. Neschopný proto, že se neudržel v kontinentální Číně a nemohl by existovat ani na Tchaj-wanu bez americké podpory. Přitom je Tchaj-wan možná hospodářsky mnohem vyspělejší než kontinentální Čína, a to opět jen díky americké podpoře. Kdyby totiž byly Spojené státy za občanské války podporovaly Mao Ce-tunga, zabránily by sblížení Číny se Sovětským svazem, vyhnuly by se korejské válce a ve značné míře by přispěly k zmírnění komunistického režimu v Číně. Pravda, zdá se, že se USA začínají pozvolna zříkat své dřívější politiky vůči Číně a bylo by velmi těžké nyní předpovědět jejich stanovisko k možnému sovětsko-čínskému konfliktu. Mnohé bude záviset na postoji, jaký vůči Spojeným státům zaujme sama Čína na prahu války se Sovětským svazem, a také na vyřešení tchaj-wanského a vietnamského problému.

Zkoumáme-li však otázky sblížení mezi USA a SSSR nebo ČLR v širší historické rovině, zjišťujeme, že jakákoli spolupráce musí být založena nejenom na rovnosti sil a na negativní snaze zachovat si svéráz, ale také na shodě nějakých pozitivních zájmů a cílů. Proto si myslím, že sblížení s SSSR bude mít pro USA smysl teprve tehdy, až dojde v SSSR k podstatnějším demokratickým změnám. Do té doby bude Sovětský svaz přinucen k dohodě o čemkoli buď strachem z Číny, anebo snahou zachránit vlastní režim prostřednictvím americké hospodářské pomoci (podobně jako půjčky od republikánské Francie prodloužily o několik let život carskému režimu), přáním využít amerického přátelství k uplatnění či udržení vlastního vlivu v jiných zemích, anebo přáním obou

států udržet si vedoucí úlohu ve světě vzájemnou podporou. Jak již ostatně ukazuje příklad spolupráce na poli nešíření jaderné výzbroje.

Přes jednotlivé výhody nepřinese takovéto «přátelství», založené na přetvářce a strachu, Spojeným státům vcelku nic než další potíže, tak jako v případě Rooseveltovy spolupráce se Stalinem. Spolupracovat znamená být si navzájem oporu — ale jak je možné se opřít o zemi, která se po několik staletí nadouvá a rozlévá jakokynuté těsto a nevidí před sebou jiné úlohy? Skutečné sblížení může spočívat jedině na společných zájmech, kultuře, tradicích, na vzájemném pochopení. Nic takového neexistuje. Co má demokratická země se svým idealismem i pragmatismem společného se zemí bez víry, bez tradice, bez kultury a bez dovednosti? Masovou ideologií této země byl vždycky kult vlastní síly a rozlehlosti, zatímco hlavním tématem její vzdělané menšiny bylo popisovat svou slabost a odzivení, což jasně dokládá ruská literatura. Tento slovanský stát byl postupně budován Skandinávci, Byzantány, Tatary, Němci a Židy a ničil své budovatele jedny po druhých. Všechny své spojence zrazoval, jakmile v tom viděl sebemenší výhodu; dohody nikdy nebral vážně a nikdy neměl s nikým nic společného.

Dnes se dají v Rusku slyšet asi takovéto úvahy: USA nám pomohou, protože jsme bílí a Číňané žlutí. Bude velice smutné, přistoupí-li USA na takové rasistické stanovisko. Jedinou reálnou nadějí na lepší budoucnost pro svět neskýtá rasová válka, ale mezirasová spolupráce, jejíž nejlepší příklad by mohly poskytnout americko-čínské vztahy. Čína nepochybně časem značně zvýší životní úroveň svého obyvatelstva a vstoupí do éry liberalizace, což ji ve spojení s její tradiční ví-

rou v duchovní hodnoty učiní vydatným partnerem demokratické Ameriky. Jistě mnoho závisí na samotných Spojených státech, na tom, zda budou pokračovat ve své zkosnatělé politice vůči Číně, anebo napravovat dřívější chyby a hledat nové cesty.

Jestliže si USA to všechno uvědomí, nebudou Sovětskému svazu ve válce s Čínou pomáhat, a to tím spíše, že Čína není s to Sovětský svaz úplně zničit. V tom případě zůstanou Sovětský svaz a Čína jeden proti druhému sami. Co pak učiní naši evropští spojenci?

Evropa

Po druhé světové válce měl SSSR možnost vytvořit u svých západních hranic řetěz neutrálních států včetně Německa, a tím si zajistit bezpečnost v Evropě. Takovéto státy, vedené «středními» režimy, jako mělo například Československo do roku 1948, by byly vytvořily jakousi výplň mezi Západem a Sovětským svazem a zaručily by Evropě stabilní situaci. Byly by se radikálně lišily od takzvaných «narázníkových» států z doby mezi světovými válkami tím, že by nesloužily Západu jako «ochranný kordón» proti SSSR, nýbrž by byly spojujícím mostem. Avšak Sovětský svaz, věren stalinské politice územní expanze a zostřování napětí, maximálně rozšířil sféru svého vlivu, a tím si vytvořil potenciální nebezpečí. Protože se nynější situace v Evropě udržuje jedině stálým sovětským tlakem (tento tlak se někdy záměrně zesiluje, například při krizích Berlína, a jindy nabývá hysterického rázu), lze předpokládat, že jakmile tento tlak zeslábne nebo vůbec odpadne, dojde ve střední a východní Evropě k značným změnám.

Je očividné, že jakmile se ukáže, že válečný konflikt mezi SSSR a Čínou nabývá vleklého charakteru, že Sovětský svaz přesunuje síly na východ a nemůže hájit své zájmy v Evropě, dojde k sjednocení Německa. Je dokonce zcela možné, že NSR, aby to uspíšila, bude v nějaké formě podporovat Čínu. Těžko je však říci, dojde-li k sjednocení pohlcením východního Německa anebo zda sami poulbrichtovští vedoucí čini-

telé NDR pochopí reálnou situaci a přistoupí na dobrovolné znovusjednocení s NSR, aby si udrželi aspoň část výsad. Ať jakkoli, opětné sjednocení Německa s dostatečně silnou protisovětskou orientací vytvoří v Evropě zcela novou situaci. Znovusjednocení Německa patrně splyne s procesem «desovětizace» východoevropských zemí podstatně tento proces urychlí. Jakkoli je to paradoxní, může se Sovětský svaz již nyní spíše spolehnout na pohlavára «amerického imperialismu» Nixona než na «spojence», jako jsou Ceaucescu nebo dr. Husák. Situace ve východní Evropě dnes poněkud připomíná situaci po revolucích roku 1848, kdy se očekávaná demokratizace nedostavila, ač byl starý režim podlomen. Těžko říci, jak bude proces probíhat a jakých forem nabude — «maďarských» «rumunských» nebo československých — avšak zřejmě přivede k vytvoření národně komunistických režimů, poněkud obdobných předkomunistickému režimu každé z těchto zemí. V Československu to může vyústit v liberální demokracii, v Polsku ve vojenský nacionalistický režim atd. Přitom alespoň několik z těchto států, třeba Maďarsko nebo Rumunsko, ihned zvolí zřetelně proněmeckou orientaci. Sovětský svaz by tomu patrně mohl zabránit vojenskou okupací všech východoevropských zemí, aby vytvořil jakési «zápolí» dálnovýchodní fronty; avšak takovéto «zápolí» by se v podstatě stalo «druhou frontou», a to je frontou proti Německu, kterému by pomáhaly národy východoevropských zemí — a to si SSSR nebude moci dovolit. Spíše naopak; «desovětizované» východoevropské země vyrazí jako kůň bez uzdy a vzhledem k slabosti Sovětského svazu v Evropě vyrukují s nezapomenutými, třebaže dlouho zamlčovanými územními nároky: Polsko na Lvov a Vilno, Německo na Kaliningrad,

Maďarsko na Zakarpatsko, Rumensko na Besarábii. Není vyloučeno, že i Finsko vznese nárok na Vyborg a Pečengu. Velmi pravděpodobné je, že čím více bude Sovětský svaz zabírat do války, tím spíše se přihlásí i Japonsko s územními nároky nejprve na Kurily, pak na Sachalin, a potom, bude-li úspěchy zaznamenávat Čína, i na část sovětského Dálného východu. (Je zřejmé, že vedoucí činitelé sovětského režimu chápou v souvislosti s Čínou, nebezpečí ze strany Německa a Japonska, a budou dokonce podnikat horečné pokusy o sblížení s nimi, ale že se vzhledem k své byrokratické povaze neodhodlají k nějakým opravdu rozhodným krokům). Zkrátka řečeno, Sovětský svaz bude musit zaplatit celou cenu Stalinových územních výbojů i izolace, do níž uvedli zemi neostalinisté. Avšak události pro Sovětský svaz nejdůležitější se odehrají přímo v zemi.

Odraz vývoje v Ruska

Je přirozené, že zahájení války s Čínou, která bude označena jako agresor, vyvolá výbuch ruského nacionalismu — «my jim ukážeme» — a zároveň dodá určité naděje nacionalismu neruskému. V dalším průběhu se bude prvá tendence vyvíjet po klesající křivce, druhá vzestupně. Válka totiž zajde velmi daleko, aniž bude přímo působit na emoce lidí nebo zasahovat do zavedeného životního stylu — jak tomu bylo za poslední války s Německem — ačkoliv si současně bude vyžadovat další oběti. To všechno bude vyvolávat silnější morální únavu z válečného konfliktu, zacházejícího daleko, neznámo proč. Mezitím začnou obtíže v hospodářství, zejména v zásobování potravinami, potíže tím citelnější, že poslední leta předtím životní úroveň pozvolna, ale jistě stoupla. Jelikož režim není natolik pružný, aby umožňoval legální formy projevu nespokojenosti, a tím i jejich zmírnění, a jelikož je zároveň natolik krutý, aby vyloučil samotnou možnost protestu, bude docházet k sporadickým výbuchům lidové nespokojenosti a k místním nepokojům, například pro nedostatek chleba. Ty se budou potlačovat vojskem, což urychlí rozklad armády. (Samozřejmě se bude používat takzvaných vnitřních oddílů, pokud možno jiné národnosti než je obyvatelstvo míst nepokojů, a to ještě zesílí národnostní nesváry).

Souběžně se zabředáním režimu do obtíží bude «střední třída» přecházet na stále ostřeji nepřátelské pozice, v přesvědčení, že režim není schopen splnit své úkoly. Zrada ze strany

spojenců a územní nároky ze západu i východu budou zesilovat pocit osamocení a beznaděje. Extrémistické organizace, které se pak objeví, budou hrát stále větší úlohu. Zároveň krajně zesílí nacionalistické tendence mezi neruskými národy Sovětského svazu, především v Pobaltí, na Kavkaze a Ukrajině, a pak ve Střední Asii a Povolží. V řadě případů se mohou stát nositeli takových tendencí národní stranické kádry, které budou uvažovat takto: ať si ruský Ivan sám poradí se svými potížemi. Tito lidé budou směřovat k národnímu oddělení také proto, aby si uchovali privilegované postavení a unikli rostoucímu obecnému zmatku. Mezitím se bude byrokratický režim, neschopný při obvyklé polovičitosti svých opatření současně vést válku, řešit hospodářské obtíže a potlačovat nebo uspokojovat lidovou nevoli, stále více uzavírat do sebe, ztrácet kontrolu nad zemí a dokonce i spojení se skutečností. Postačí těžká porážka na frontě či nějaký velký výbuch nespokojenosti v hlavním městě — stávka nebo ozbrojené střetnutí — a režim padne. Jestliže ovšem moc přejde do té doby úplně do rukou vojáků, pak se takto modifikovaný režim udrží o něco déle; poněvadž však ani on nevyřeší nejnaléhavější a za války již takřka neřešitelné problémy, padne ještě bíději. Jestliže jsme v předchozí úvaze určili dobu zahájení války s Čínou správně, pak k tomuto pádu dojde někdy v letech 1980 až 1985.

Varianty rozpadu

Zdá se, že demokratické hnutí, kterému režim trvalým potlačováním zabránil v růstu, nebude s to ujmout se řízení věcí, alespoň ne na dobu dostatečnou k vyřešení problémů, před nimiž bude země stát. Za těchto okolností bude nevyhnutelná «dezimperializace» probíhat krajně bolestivě. Moci se ujmou extrémistické skupiny a živly a země se počne rozpadávat v ovzduší anarchie, násilí a krajně nacionalistického záští. V této situaci se budou hranice mezi mladými národními státy vznikajícími na území bývalého Sovětského svazu stanovovat za velkých obtíží, s možností vojenských srážek, čehož sousedé Sovětského svazu, přirozeně především Čína, využijí. Je však možné, že se «střední třída» ukáže přece jen dosti silná, aby udržela kontrolu ve svých rukou. V tom případě proběhne poskytnutí nezávislosti jednotlivým sovětským národům pokojnou cestou a vznikne něco na způsob federace, obdobné britskému společenství národů nebo Evropskému hospodářskému společenství. S Čínou, rovněž vysílenou válečným konfliktem, bude uzavřen mír a spory s evropskými sousedy budou urovnány na vzájemně přijatelném základě. Je i možné, že Ukrajina, pobaltské republiky a evropské Rusko vstoupí do celoevropské federace jako samostatné celky. Možná je však i třetí varianta, a to, že k ničemu uvedenému nedojde.

Ale k čemu dojde? Nepochybuji, že toto velké východoslovenské impérium, vybudované Germány, Byzantány a Mon-

goly, vstoupilo do posledních desetiletí své existence. Tak jako přijetí křesťanství oddálilo zánik římského impéria, ale nezachránilo je před nevyhnutelným koncem, tak také marxistické učení zadrželo rozpad impéria ruského — onoho třetího Říma — ale není s to jej odvrátit. (Pokračovat v této analogii znamená např. předpokládat, že třeba ve Střední Asii bude ještě dlouho existovat stát považující se za dědice SSSR a spojující tradiční komunistickou ideologii, frazeologii a ceremoniál s rysy orientálního despotismu — jakési byzantské císařství dneška). Avšak přestože toto impérium vždy směřovalo k maximální sebeizolaci, je sotva správné zkoumat jeho zánik mimo souvislost s ostatním světem.

Pokrok

Stalo se šablonou považovat vědecký pokrok za hlavní směr moderního rozvoje a spatřovat hlavní nebezpečí pro civilizaci v totální jaderné válce. Přitom však i vědecký pokrok, který pohlcuje rok od roku rostoucí část hrubého světového produktu, se může změnit v pohyb zpět a civilizace může zahynout i bez tak ohlušujícího výbuchu, jako je exploze supernukleární pumy.

Jakkoli vědecký a technický pokrok mění svět doslova před našima očima, opírá se v podstatě o velmi úzkou sociální základnu, a čím výraznější budou vědecké úspěchy, tím ostřejší bude kontrast mezi těmi, kdo jich dosahují a využívají a ostatním světem. Sovětské rakety dosáhly Venuše — a brambory ve vesnici, kde žiji, se sklízají ručně. To nemá být komický paradox, to je trhlina, která se může rozšířit v propast. Nejde jen o to, jak se sklízají brambory, nýbrž o to, že úroveň myšlení většiny lidí nepřesahuje onen «rukodílný» stupeň. Skutečně: ač si věda v hospodářsky vyspělých zemích vyžaduje nejen stále více prostředků, ale i stále více lidí, jsou základní principy moderní vědy srozumitelné v podstatě mizivé menšině. Zatím ještě tato menšina ve spolku s vládnoucí elitou zaujímá privilegované postavení, jenže jak dlouho to potrvá? Mao Ce-tung mluví o obklíčení «města» — hospodářsky vyspělých zemí — «vesnicí» — málo vyvinutými zeměmi. Pravda, hospodářsky vyspělé země tvoří početně malou část světa. Kromě toho je i v těchto zemích «město» obklíčeno «vesnicí»

— vesnicí v pravém smyslu slova anebo včerejšími venkovany, kteří se teprve nedávno přistěhovali do měst. Ostatně i v samotných městech tvoří lidé spravující a potřebující moderní civilizaci nepatrnou menšinu. A nakonec je i v našem vnitřním světě «město» obklíčeno onou «vesnicí» podvědomí — a my to pocítujeme hned po prvním otřesu navykých hodnot. Neohrožuje snad právě toto rozštěpení naši civilizaci potenciálně nejvíc?

Ohrožení «města» «vesnicí» je o to silnější, že se ve «městě» projevuje tendence k stále větší osobní izolaci, zatímco «vesnice» směřuje k organizovanosti a jednotě. Mao Ce-tunga to těší, ale obyvatelům světového «města» to musí, podle mého soudu, působit starosti o budoucnost.

Zatím si však západní futurologie, jak se dovídáme, dělá starosti právě s růstem měst a s obtížemi, které vznikají bouřlivým vědeckotechnickým pokrokem. Zřejmě je to tak, že kdyby byla futurologie existovala v císařském Římě, kde se — jak známo — už stavěly pětipatrové budovy a vyskytovaly dětské větrníčky poháněné párou, byla by futurologie pátého století předpověděla na příští staletí stavbu dvacetipatrových budov a průmyslové využití parních strojů. My však víme, že se na římském fóru v šestém století pásly kozy, tak jako teď pod mým oknem na vesnici.

*Duben-květen-červen 1969
v Moskvě a vesnici Akulově*

Kritický doslov

Adolf Müller

Není pochyby o tom, že český a slovenský čtenář dostává do svých rukou zajímavou, zvláštní, byť v mnohém jistě i spornou práci. Dostává ji se zpožděním, teprve prostřednictvím Indexu. Na západním knižním trhu nepatří Amalrikova kniha již dlouho k novinkám. To však neubírá nic na její aktuálnosti a kvalitách.

Zajímavou je Amalrikova práce zvláště proto, že se v ní o současnosti a perspektivách Sovětského svazu vyslovuje, nepochybně zasvěceně, jeho vlastní občan, příslušník střední, tak zkoušené generace dnešních Rusů. *Zajímavou* je jeho práce také proto, že patří stále ještě k výjimkám dobré opoziční odborné literatury z východoevropského bloku. K těm výjimkám, které si udržely až obdivuhodnou ideologickou nezávislost vlastního úsudku, odvalu domýšlet předkládané téze do logických závěrů, a které se nehrozí ani toho, ignorovat a bořit — někdy svým způsobem tvořivě — bariéry a metodiku jednotlivých etablovaných společenských věd Východu a Západu.

Zvláštní je tato kniha proto, že k nám z jejích stránek nehovoří «na slovo vzatý» odborník, ale dobrý a politicky v pravém slova smyslu angažovaný pozorovatel, současník, samostatný myslitel, dialektik, jedním slovem: AUTOR, nebojící se vlastního zdravého rozumu i srozumitelného a širokým

čtenářským vrstvám přístupného jazyka. Zvláštní je Amalrikova práce také proto, že z ní dýchá mnohdy zapomínaná tradice ruského politického myšlení s celou jeho skepsí, brutálně definovanými tragickými závěry, sklonem k přeceňování dějinného stereotypu a k podceňování kvalitativně nových stránek vývoje moderního společenského života.

Spornou je tato kniha stejně tak, jako je sporná ona část do-
savadní futurologie odvažující se přespříliš konkrétních před-
povědí a závěrů. Vývoj lidstva a jednotlivých společností je
totiž natolik složitý a mnohotvárný, že je jen těžko možné
předvídat detailně byt i ne příliš vzdálenou budoucnost. Toto
konstatování neubírá nic na zajímavosti ani záslužnosti po-
dobných předpovědí, upozorňuje jen na nutnou omezenost
údajů a faktorů, s nimiž futurologie pracuje i na stejně ome-
zenou míru exaktnosti jejích závěrů. *Spornou* je práce ostatně
i v tom, v čem je především zajímavá: ve skutečnosti, že autor
který až příliš dobře zná hrůznost i slabiny režimu, v němž
žije, je veden k tomu, že ze své logiky apriorně vylučuje jeden
z teoreticky možných závěrů, totiž, že sovětský režim, i když
mění se a změní, třeba jinak než předpokládá Amalrik —
přežije, a to nejen ono datum, které uvádí v samotném titulu
své práce.

Český a slovenský čtenář si všimne jistě především pochyb-
ností autora ve vztahu k tomu, co nazývá «reformismem» a
k tzv. «liberalizaci» režimu sovětského typu. Snad zvláště
tato otázka činí české vydání jeho práce o to aktuálnější. Po-
ražený a ve svých iluzích zklamaný Čechoslovák soustřeďuje
svoji pozornost dodnes, i když léta od srpna 1968 nezadrži-
telně ubíhají, na to, do jaké míry, v čem a proč byly či nebyly
jeho naděje z doby «pražského jara» iluzorní nebo reálné,

uskutečnitelné či ne. Debaty doma i v exilu se stále točí kolem tohoto jádra věci a názory se stále výrazněji polarizují mezi ty, kteří jen postupné změny daného stavu, zjednodušeně tedy «liberalizaci», buď v jejích dosud známých podobách nebo nových formách, považují za jediné reálné řešení a mezi ty, kteří spatřují východisko jen v radikálních, revolučních, vsehahrnujících změnách, pro něž hledají předpoklady v politickém vývoji uvnitř východního bloku, nebo v nových mezinárodně-politických konfliktech.

Amalrikova práce se zdá, na první pohled, dávat za pravdu těm druhým. Autor vychází ovšem z rozboru sovětské, nikoliv československé skutečnosti. S hlouběji připravovanou teorií reforem se v Rusku nikdy nesetkal a schází mu i osobní prožitek demokratického nebo demokratizačního období. Vystavuje tedy «liberalismus» kulturní opozice a demokratického hnutí v SSSR oprávněné kritice, upozorňuje na charakteristické rysy nositelů těchto názorů, na etablovaný a kompromisní intelektualismus, na neschopnost «střední třídy» realizovat zásadnější přeměny, vyžadují-li si ozbrojeného odporu nebo prolítí krve, na pochybnost hesla, že jen rozum musí konec konců zvítězit, i na výsledky postupných změn přinášejících sice «socialismus s nahýma kolenama», ale nikoliv s lidskou tváří.

Nad touto kritikou nelze mávnout rukou. Připomíná nám svým způsobem mnohé z toho, co také Československo roku 1968, čím více před tím zavíralo oči, tím spíše samo potvrzovalo. Jinými slovy: žádné, tedy ani postupné změny systému, je-li jejich konečným cílem překročení systému samotného, nemohou být ve své *koncepti* polovičaté, neglobální, netaktické, nerozhodné, izolované nebo jen dílem počítající se vše-

mi vrstvami společnosti, v zásadních otázkách kompromisní a nepřipravené na krizové okamžiky, na zásadnější — byť nechtěná — střetnutí, na nové neočekávané změny politické scény.

Amalrik se ovšem opírá až příliš o surový realismus «lido-
vého», přímočarého politického myšlení, které odpovídá jeho
absolutně pojaté kritice (a proto také v závěru své práce zů-
stává poněkud v rozpacích stát nad tím, co je vlastně «po-
krokem» v technologicky stále vyspělejším světě) a vychází
z představy hrůzné apokalypsy, která se mu jako «řešení»
vnucuje, při jím načrtnutém pohledu na vývojové pohyby
dnešního mocenského rozdělení světa. Je, aniž by chtěl a vě-
děl, i v tomto ohledu klasicky «ruský», jak ve způsobu uvažo-
vání — v nedostatku pragmatismu, v podceňování politic-
kých kompromisů, v nedoceňování dílčích zájmů a v pře-
ceňování ideologií, tak i v tom, že tam, kde zobecňuje, vychází
jen z ruských — sovětských skutečností a zkušeností.

Přihlížíme-li však k tomu jakým směrem se ubírá společensko-
politický vývoj dnešního světa a k tomu, že sovětský model
«socialistické společnosti» (nejen stalinismus, ale i sám leni-
nismus), je od počátku dodnes jen *jednou* ze specifických a
deformovaných realizací historicky vzniklých socialistických
(předmarxistických, později marxistických a dnes postmar-
xistických) myšlenkových proudů, realizací, o jejíž *obecné*
platnosti se snaží svět přesvědčovat jen Moskva, musí pak
stejně tak platit i závěr, že také *formy* opozice a *způsob*,
transformace mocenského systému tohoto typu jsou, musí být
a budou v různých zemích dnešního sovětského bloku *odlišné*.
Podobně je tomu i pokud jde o konkrétní *výsledek* této trans-
formace v jednotlivých státech.

Amalrikova představitost je v této souvislosti zúžena (vlastně podobně jako u dnešního kremelského vedení, ač to zní paradoxně) jen na «rozpad» ústící v «anarchii», jen na historické «návraty», méně však na kvalitativně novou realitu.

Jeho práce tam, kde se opírá o praktická pozorování a prožitky skutečnosti, dochází tedy k jednoznačně správným závěrům např.: o «chátrání» a «obránné» taktice komunistického režimu, o «pasivní» nespokojenosti mas, o «ideologické nepřipravenosti» opozice atd. Tam však, kde mu schází více informací o světě, propracovanější metodika odborného zpracování jednotlivých otázek i detailnější znalosti — a proto i více představitosti — např. o jejich mezinárodních souvislostech, má jeho práce řadu trhlin a trpí až přílišným zjednodušením. Více by bylo ostatně nad síly jednoho byť talentovaného autora a jedné, rozsahem tak útlé knížky. Čtenář, kterého jeho práce vskutku zaujme, bude tedy muset sáhnout i po dalších knihách, chce-li si doplnit prázdnější místa, např. pokud jde o pojetí ideologie a Amalrikem načrtnutých ideologických proudů o charakteristiku «třídy odborníků» v struktuře industriálního a postindustriálního světa apod.

Za nepřesné je možno považovat Amalrikovy téze o neschopnosti komunistického režimu «stupňovat výrobu»; sovětskou interpretací ovlivněný výklad čínské revoluce, politiky a zájmů; podcenění historických a mezinárodních souvislostí německé otázky; předpokládanou extrapolaci postkomunistického Ruska z přirozeného vlivu okolního světa apod.

Český a slovenský čtenář však jistě správně pochopí vydavatelství záměr Indexu a přečte Amalrikovu knížku nikoliv jako souhrn definitivních odpovědí na problémy současnosti a budoucnosti Sovětského svazu či Československa, nýbrž

jako samorostlý příspěvek, který nutí k přemýšlení o tom, co leží za hranicí našich, obvykle jen aktualitou nebo krátkodobým výhledem omezených pohledů. Amalrikův příspěvek je navíc, pro čtenáře ve vlasti, potřebnou protilátkou vůči trvale na něho útočící propagandě a posilou pro jeho, skepsí a každodenními starostmi unavené, politické myšlení.

Kolín n. Rýnem, říjen 1971.

Obsah:

I.

Kulturní opozice	15
Demokratické hnutí	19
Protesty veřejnosti	25
Třída odborníků	29
Byrokratismus	31
Paradox režimu	35
Podivný právní řád	37
Reformismus	41
A co lid?	45
Negativní tradice	47
Velkoruský nacionalismus	51
Pokus o souhrn	53

II.

Čínská otázka	61
Válka?	63
Možnost sovětského útoku	67
Obrácené role	71
USA	75
Evropa	79
Odraz vývoje v Ruska	83
Varianty rozpadu	85
Pokrok?	87
<i>Adolf Müller</i> : Kritický doslov	89

Andrej A. Amalrik

Udrží se sovětský svaz do roku 1984?

Přeložil Vladimír Tosek

Vydal

I N D E X

Společnost pro československou literaturu v zahraničí

Fördergemeinschaft tschechoslowakischer Literatur

ausserhalb der Tschechoslowakei e. V.

5 Köln 41, Postfach 410511, Bundesrepublik Deutschland

Publikace č. 8 - podzim 1971

Copyright © pro všechny státy kromě SSSR:

Fond Alexandra Gercena, Amsterdam, Holandsko.

K tisku připravil Adolf Müller.

Obálku navrhl a grafickou úpravu provedl Jan Kotík.

1. vydání

Další svazky prvního ročníku:

Gabriel Laub (Hamburk): *Největší proces dějin* (původně inserováno pod pracovním titulem *Nahý císař*)

Ladislav Mňačko (Viedeň): *Súdruh Prášil*

Radoslav Selucký (Ottawa): *Východ je Východ*

Karel Kryl (Mnichov): *Songy* (premiová publikace)

A. Ostrý (pseudonym, Praha): *Československý problém* (původně inserováno pod titulem *Skutečnost 1968-69*)

Sborník studií o čs. reformním hnutí: *Systémové změny* (příspěvky O. Šika, J. Kosty, I. Bystřiny, A. J. Liehma, A. Šnejdárka a dalších z vědeckých konferencí v Readingu a jinde)

Jiří Hochman: *Jelení Brod*

ČESKOSLOVENSKÝ PROBLÉM

je několikasetstránková práce předního pražského vědce, který je nucen skrývat se pod pseudonymem Antonín Ostrý. Co dělá dnes, zda kope studně, je vrátným v hotelu nebo pomocným stavebním dělníkem, nevíme. Víme jen, že ztrávil mnoho večerů i nocí, aby - vedle svého dnešního zaměstnání - napsal tuto knihu. Výsledkem je kritický, o bohaté znalosti faktů, literatury i historických srovnání se opírající rozbor příčin, souvislostí a důsledků československé demokratisace, okupace a «normalizace». Kdo se chce o tomto, již tolika jinými autory popsaném československém problému dozvědět něco nového a poznat stanoviska těch pražských intelektuálů, které Ostrý reprezentuje, nemůže přejít tuto knihu bez povšimnutí. Současně s českou verzí Ostrého knihy vydávané Indexem, vychází její francouzský překlad v pařížském nakladatelství Flammarion.

Pokud jste tak ještě neučinili, objednejte si včas další svazky našeho prvního ročníku edice Index na adrese:

I N D E X

5 Köln 41, Postfach 410511, BRD